

Elżbieta Gołata

Katedra Statystyki

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

elzbieta.golata@ue.poznan.pl

METODOLOGIA POWSZECHNEGO SPISU LUDNOŚCI I MIESZKAŃ 2011 R. W ZAKRESIE PYTAŃ ETNICZNYCH¹

WPROWADZENIE

Celem opracowania jest ocena metodologii Powszechnego Spisu Ludności i Mieszkań 2011 r. w zakresie pytań etnicznych. Przez pytania etniczne rozumie się zazwyczaj pytania dotyczące narodowości, używanego języka, wyznania religijnego i obywatelstwa. W niniejszym opracowaniu skoncentrowano się na pytaniach dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego pomijając kwestie religii.

Rzetelna realizacja tak sformułowanego celu badania wymaga spojrzenia na problem w szerszym kontekście. Z jednej strony wskazać tutaj należy ogólną ocenę spisu, przyjętej metodologii, realizacji badania oraz otrzymanych rezultatów. Z drugiej strony podnieść należy kwestie mniejszości narodowych i etnicznych oraz posługujących się językiem regionalnym, ustawy regulującej prawa tej części obywateli naszego kraju, odpowiednich organów administracji rządowej i samorządowej oraz rozporządzeń regulujących realizację przepisów ustawy. Problem jest niezwykle drażliwej i delikatnej natury, gdyż wiąże się bardzo z osobistymi odczuciami indywidualnych osób. Dodatkowo, w sprawach narodowościowych, historii, tradycji, przestrzegania prawa do odrębności kulturowej i etnicznej, ocieramy się także o decyzje polityczne. W niniejszym opracowaniu ograniczono się do przedstawienia faktów umożliwiających jak najbardziej, obiektywną ocenę. Zamieszczone w tekście komentarze mają na celu wskazanie wspomnianej złożonej natury problemu i trudności jego obiektywnej oceny.

¹ Opracowanie powstało na bazie ekspertyzy wykonanej na zlecenie Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, grudzień 2012

Oceniając metodologię spisu dyskusji poddano następujące zagadnienia:

- 1) Związek między wynikami NSP i realizacją ustawowych uprawnień mniejszości narodowych.
- 2) Zalecenia międzynarodowe a ujęcie pytań etnicznych w NSP 2011.
- 3) Metodologia NSP 2011.

Porównując tradycyjną i opartą na rejestrach administracyjnych metodę przeprowadzania spisów ludności, zwrócono uwagę na spełnienie zaleceń ONZ w zakresie podstawowych charakterystyk spisów ludności. Rozważono argumenty przemawiające na korzyść podejścia tradycyjnego oraz sugerujące wykorzystanie istniejących źródeł informacji. Omówiono możliwości zastosowania statystyki małych obszarów i kalibracji do wyników badania reprezentacyjnego w NSP 2011. Szczególną uwagę zwrócono na możliwości oszacowania informacji dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych.

1. NSP A REALIZACJA USTAWOWYCH UPRAWNIENIŃ MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r. (Dz.U. 05.17.141) precyzuje warunki, jakie winny być spełnione, by daną grupę obywateli polskich uznać za mniejszość narodową bądź etniczną, jak również wyszczególnia te grupy, które posiadają status mniejszości. Zgodnie z ustawą, w Polsce jest dziewięć mniejszości narodowych i cztery mniejszości etniczne.

Mniejszością narodową, w myśl ustawy (por. Dz.U. 05.17.141, art. 2 ust. 1), jest grupa osób spełniających jednocześnie następujące warunki:

- 1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
- 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
- 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
- 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
- 6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Jeżeli warunek szósty nie jest spełniony, tzn. mniejszość nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie, w rozumieniu ustawy (por. Dz.U. 05.17.141, art. 2 ust. 3), grupa tworzy mniejszość etniczną. Ustawa określa dziewięć następujących mniejszości narodowych: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską i żydowską. Uznaje również cztery mniejszości etniczne: karaimską, łemkowską, romską i tatarską.

Powołując się na Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych², ustawa definiuje także język regionalny. Zgodnie z treścią ustawy (por. Dz.U. 05.17.141, art. 19, ust.1), język regionalny to taki, który jest tradycyjnie używany na terytorium danego państwa przez jego obywateli stanowiących grupę liczebnie mniejszą od reszty ludności tego państwa. Ponadto język regionalny różni się od języka oficjalnego³. W rozumieniu ustawy, językiem regionalnym w Polsce jest język kaszubski (por. Dz.U. 05.17.141, art. 19, ust.2).

Otrzymanie statusu mniejszości jak również posługiwanie się językiem regionalnym, wymaga nie tylko spełnienia wyżej wyszczególnionych warunków, ale zgodnie z ustawą, gwarantuje szereg praw. Obejmują one między innymi swobodne posługiwanie się językiem, jego naukę bądź naukę w języku mniejszości oraz różnorodną działalność mającą na celu ochronę, zachowanie i rozwój tożsamości kulturowej mniejszości, z czym wiążą się określone dotacje z budżetu gminy i państwa. Realizacja wynikających z ustawy uprawnień, przyjmuje specyficzną formę w gminach, w których liczba mieszkańców należących do mniejszości narodowej, etnicznej, czy posługujących się językiem regionalnym jest nie mniejsza niż 20% ogólnej liczby mieszkańców gminy⁴.

Z kolei art. 14 ustawy precyzuje, że przez liczbę mieszkańców gminy należących do mniejszości, czy liczbę osób posługujących się językiem regionalnym, należy rozumieć liczbę urzędowo ustaloną, jako wynik ostatniego spisu powszechnego. W ten sposób statystyka publiczna została zobowiązana do wskazania gmin posiadających określone uprawnienia. Stąd też jednoznacznie wynika zasadnicze znaczenie rezultatów spisu ludności, jako badania określającego liczbę mieszkańców przynależących do mniejszości narodowych oraz posługujących się językiem regionalnym w ujęciu terytorialnym. Podejście uzależniające formę realizacji ustawowych uprawnień określonych grup ludności od wyników spisu, stawia statystykę publiczną wobec nacisków tych grup, wystawiając na próbę obiektywności i sprostania zasa-

² Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych (*European Charter for Regional or Minority Languages CETS No. 148*), sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. przez Państwa członkowskie Rady Europy, została podpisana przez Polskę 6 maja 2003 r. oraz ratyfikowana 12 lutego 2009 r. i weszła w życie dnia 1 czerwca 2009 r.

³ Definicja ta nie obejmuje dialektów oficjalnego języka państwa ani języków migrantów.

⁴ Gmina ta winna być wpisana do Urzędowego Rejestru Gmin, w których używany jest język pomocniczy (por. Dz.U. 05.17.141, np. art. 9 ust. 2, art. 10 ust 4, art.12 ust 7, art. 19, ust. 3). Zgodnie z art. 12 ust.2 ustawy, wpisu do Rejestru gmin dokonuje minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych na wniosek rady gminy.

dom *Europejskiego Kodeksu Praktyk Statystycznych*⁵ obowiązującego w ramach *Europejskiego Systemu Statystycznego*⁶.

W tym miejscu należy postawić również pytanie, czy tego rodzaju zapis ustawowy był konsultowany z odpowiednimi organami statystyki publicznej. Chodzi tutaj o możliwość udzielenia odpowiedzi na pytanie o liczbę mieszkańców gminy należących do mniejszości.

Problem kwestii spornych dotyczących pytań etnicznych w powszechnych spisach ludności jest przedmiotem dyskusji w opracowaniu L. Adamczuka i S. Łozińskiego (2006: 11–19). Autorzy wyraźnie podkreślają, że zamieszczanie pytań etnicznych w spisach wywołuje argumenty tak „za” jak i „przeciw”. Oczywiście, jesteśmy zainteresowani pozyskaniem informacji umożliwiających realizowanie określonych celów polityki państwa w kwestiach narodowościowych. Jednak pytania etniczne zawsze budzą obawy związane z zachowaniem poufności i prywatności, a jakiegokolwiek zastrzeżenia w tej kwestii podważają wiarygodność i rzetelność wyników. Warto także podkreślić, iż są państwa, które tradycyjnie uwzględniają w spisach ludności pytania etniczne, jak również takie, które się od nich odzegnują.

W każdym razie dyskusja publiczna w tej kwestii utwierdza w niemożności jednoznacznego wskazania TAK bądź NIE pytaniom etnicznym w spisie. Dodatkowym argumentem w tej kwestii są podejmowane przez niektórych polityków problemy, takie jak ‘opcja niemiecka’ oraz prawa Niemców w Polsce i Polaków w Niemczech⁷. Przypuszczać można, że miały one niebagatelne konsekwencje dla wyników NSP 2011, podobnie jak krytyka Ruchu Autonomii Śląska w kwietniu 2011 r., a więc wówczas, gdy przeprowadzано spis ludności.

L. Adamczuk i S. Łoziński (2006: 11–19) wskazują następujące problemy związane z pytaniami etnicznymi w spisach:

– **Ochrona „prywatności” i zachowanie poufności danych osobowych**

Głównym dokumentem międzynarodowym regulującym ochronę praw mniejszości narodowych jest Konwencja Ramowa Rady Europy o Ochronie Mniejszości Narodowych. Mówi ona, że przynależność do mniejszości jest indywidualnym wyborem, który nie może pociągać za sobą żadnych niekorzystnych skutków.

⁵ Europejski Kodeks Praktyk Statystycznych został przyjęty przez Komitet ds. Programu Statystycznego dnia 24 lutego 2005 r. i określa 15 zasad wraz z odpowiednimi wskaźnikami w zakresie niezależności, wiarygodności i odpowiedzialności krajowych i wspólnotowych organów statystycznych. Zasada pierwsza to *Zasada Niezależności Zawodowej*. Niezależność zawodowa władz statystycznych od innych departamentów lub organów politycznych, regulacyjnych lub administracyjnych, a także od podmiotów sektora prywatnego, zapewnia wiarygodność statystyk europejskich. Dostęp na stronie Internetowej w dniu 1 grudnia 2012 r. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52005DC0217:PL:NOT>

⁶ *Europejski System Statystyczny* jest tworzony przez – Eurostat oraz krajowe urzędy statystyczne i inne organy odpowiedzialne za opracowywanie, tworzenie i rozpowszechnianie statystyk europejskich.

⁷ Jest to nawiązanie do stwierdzenia J. Kaczyńskiego podczas wizyty w Opolu 8 grudnia 2012 r. „Niemcy w Polsce powinni mieć tyle praw, ile Polacy w Niemczech”. (por. <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/413036,kaczyński-niemcy-w-polsce-powinni-miec-tyle-praw-ile-polacy-w-niemczech.html> – dostęp w dniu 9.12.2012 r.).

Podobne zasady zawierają inne dokumenty, takie jak: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ (1948), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966) czy Rezolucja 45/95 Zgromadzenia Ogólnego ONZ (1990). Historia wskazuje jednak, iż prawo to nie zawsze było przestrzegane.

Prawo międzynarodowe nakłada na proces zbierania danych osobowych, szczególne zasady dotyczące ich ochrony, jednak samego gromadzenia informacji nie zabrania. Przestrzeganie prywatności i ochrona danych osobowych stawiają wysokie wymagania prawno-techniczne, organizacyjne i etyczne dotyczące sposobu gromadzenia danych ich przechowywania i upubliczniania. Poszczególne państwa same określają zasady w tej kwestii. Wśród krajów Europy Zachodniej, jedynie Wielka Brytania zbiera dane narodowościowe. Podobna praktyka rejestrowania narodowości istniała w krajach byłego obozu socjalistycznego. We Francji z kolei wyznaczana jest zasada równości praw wszystkich obywateli i niegromadzenia delikatnych informacji.

– Wiarygodność danych etnicznych uzyskiwanych w spisach powszechnych

Pytania etniczne w spisach oznaczają zawsze dodatkowe trudności i wyzwania wobec organów statystyki publicznej. Naturalne jest pytanie o wiarygodność pozyskanych w spisie informacji. Polityka władz dążąca do zachowania wizerunku państwa jednolitego kulturowo może mieć znaczenie w kwestii zbierania informacji narodowościowych i etnicznych. L. Adameczuk i S. Łoziński (2006: 14) podają przykład Francji, w której badania INED⁸ i INSEE⁹ wywołały dyskusje na temat „politycznej poprawności” pytań i wiarygodności pozyskanych danych. Innym ważnym przykładem przytaczanym we wspomnianej pracy jest trudność w pomiarze liczebności Romów¹⁰.

Oczywisty jest, w odniesieniu do wiarygodności, problem sposobu przeprowadzania spisu, zamieszczenia w kwestionariuszu pytań, ich sformułowania, a także szczególowości pomiaru różnych wymiarów zróżnicowania kulturowego. Zasadnicze znaczenie ma klimat społeczny i atmosfera zaufania do organów administracji państwowej i statystyki publicznej, ewentualnie obawy przed wykorzystaniem informacji dla celów politycznych.

– Potrzeba pozyskiwania danych etnicznych w spisach

Pomimo wielu wątpliwości i kwestii drażliwych, organizacje mniejszości domagają się zbierania informacji etnicznych. Chodzi przede wszystkim o zapewnienie odpowiednich warunków dla zachowania tożsamości kulturowej i języka regionalnego, a także uczestniczenia w życiu kulturalnym, społecznym i ekonomicznym. Wymagania takie formułowane są przez Konwencję Ramową Rady Europy o Ochronie Mniejszości Narodowych, a także dyrektywy unijne.

⁸ INED – Institut National d'Études Démographiques

⁹ INSEE – Institut National de la Statistique et des Études Économiques

¹⁰ W opinii L. Adameczuka i S. Łozińskiego (2006: 15), dane spisowe dotyczące liczebności Romów są w największym stopniu niedoszacowane.

Rekomendacje Biura Statystycznego ONZ, dotyczące spisów ludności poprzedniej edycji, zawierały sugestie do zamieszczenia pytań etnicznych. Znalazły się one wśród pytań uzupełniających. Do pytań obowiązkowych zaliczono jedynie pytanie dotyczące obywatelstwa (por. UN 1998). W chwili obecnej nie dysponujemy jeszcze kompleksowymi zestawieniami wyników spisów ludności z lat 2010 – 2014¹¹. Natomiast w poprzedniej edycji na 147 państw przeprowadzających spis, 95 (65%) zamieściło jedno lub więcej pytań etnicznych (por. L. Adamczuk, S. Łodziński, 2006:17). W Europie kwestie etniczne uwzględniło jedynie 19 (53%) państw na 36, w których odbywał się spis¹². Zakres pytań był bardzo różny¹³, ale warto podkreślić, iż w Europie pytano tylko o przynależność narodową lub etniczną. Zaledwie w 11 spisach poprzedniej rundy (na 95 uwzględniających kwestie etniczne), była możliwość wyboru więcej niż jednej grupy etnicznej. Tak więc, pomijając ocenę takiego podejścia, Polska nie stanowiła w tym przypadku wyjątku.

Polska nie ma tradycji pytań o narodowość i przynależność etniczną. Opis koncepcji badania „narodowości” w spisach powszechnych w Polsce zawiera opracowanie L. Adamczuka (2006). Zawsze chwaliliśmy się tolerancją, ale jednocześnie byliśmy dumni ze swojej „jednonarodowości”. Zestawienie pytań dotyczących etniczności w powszechnych spisach ludności w Polsce przedstawione przez S. Łodzińskiego (2012: 12), wskazuje, że tożsamość etniczna została po raz pierwszy ujęta w NSP 2011. Spisy okresu powojennego (1950, 1960, 1970, 1978 i 1988) nie ujmowały nawet pytania o obywatelstwo. Spis przeprowadzony w 2002 r. zawierał pytania o obywatelstwo, narodowość oraz język domowy. Z kolei spisy okresu międzywojennego uwzględniały pytania o obywatelstwo, język domowy i religię. Dodatkowo spis z 1921 roku zawierał pytanie o narodowość.

2. PYTANIA O PRZYNALEŻNOŚĆ NARODOWĄ I ETNICZNĄ ORAZ JĘZYK REGIONALNY W SPISIE 2011

Podstawowym celem spisu jest uzyskanie pełnej informacji o stanie i strukturze ludności według podstawowych cech demograficznych, społecznych i ekonomicznych. Rekomendacje ONZ dotyczące zakresu merytorycznego spisów, dzielą tematy na podstawowe *core* i dodatkowe *non-core*. Zalecane jest, aby kraje gromadziły informacje w odniesieniu do „podstawowych tematów”. Natomiast „dodatkowe”

¹¹ Zgodnie z zaleceniami zawartymi w *Rekomendacjach* spisy winny być przeprowadzone w latach 2010–2014, przy czym jako sugerowaną datę przeprowadzania spisów w Europie wskazano rok 2011 (por. też ECE 2012).

¹² Dla porównania warto nadmienić, iż w krajach Ameryki Południowej odsetek państw uwzględniających pytania etniczne wynosił 82% (9 państw na 11 przeprowadzających spis), w Oceanii – 79% (15 państw na 19).

¹³ Wśród uwzględnionych tematów wskazać można między innymi przynależność do grupy etnicznej, przynależność do określonej rasy, narodowości, grupy / ludu autochtonicznego, kasty lub plemienia.

tematy są opcjonalne. Przedstawione w *Rekomendacjach* (por. UN 2006) zalecenia dotyczące sposobu ujmowania tematów dodatkowych, należy traktować jako wskazówki i sugestie dla tych państw, które zdecydowały się włączyć je do spisu. Paragraf 13 *Rekomendacji* (por. UN 2006) podkreśla, iż cele spisu są odmienne dla poszczególnych krajów i mogą różnić się w zależności od uwarunkowań lokalnych. Wyjątkowa rola i znaczenie spisu zależy od potrzeb statystycznych oraz struktury i zakresu merytorycznego systemu statycznego danego państwa.

Tablica 1. Pytania o przynależność narodową i etniczną w tematach badawczych według zaleceń międzynarodowych w spisach ludności 2010–2014

Table 1. Questions on nationality and ethnicity in research topics according to the international recommendations of population censuses 2010–2014

Tematy podstawowe <i>Core topics</i>	Tematy dodatkowe <i>Non – core topics</i>
Charakterystyka etniczno-kulturowa	
	Etniczność (§ 419)
	Język (§ 430)
	Religia (§ 437)
Migracje wewnętrzne i międzynarodowe	
Kraj / miejsce urodzenia (§ 373)	Kraj poprzedniego miejsca zamieszkania (§ 382)
Obywatelstwo (§ 375)	Łączny okres zamieszkania w kraju (§ 383)
Zamieszkiwanie za granicą, data przybycia do kraju obecnego zamieszkania (§ 379)	Miejsce zamieszkania 5 lat przed spisem (§ 390)
Poprzednie miejsce zamieszkania, data zamieszkania w obecnym miejscu (§ 384)	Przyczyny migracji (§ 391)
	Kraj urodzenia rodziców (§ 392)
	Uzyskanie obywatelstwa (§ 395)
	Osoby z cudzoziemskim pochodzeniem (temat pochodny) (§ 398)
	Grupy ludności powiązane z zagranicznymi migracjami (temat pochodny) (§ 403)
	Cudzoziemcy – przebywający na prawach statusu uchodźcy (temat pochodny) (§ 406)
	Przemieszczenia wewnętrzne ludności (temat pochodny) (§ 411)

Uwaga: Objasnienia w zakresie pytań etnicznych (według numerów paragrafów podanych w nawiasach) zamieszczone są w rozdziale IX *Rekomendacji* (por. UN 2006: 95–98).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: UN 2006: 155–158, oraz GUS 2007: 30–31.

Podobnie, jak w poprzedniej „rundzie” spisów, także i w rekomendacjach ONZ na lata 2010–2014 (por. UN 2006: 155–158), pytania etnograficzne nie zostały zaliczone do tematów zasadniczych (por. tabl.1). Tak więc zamieszczanie pytań etnicznych w spisie, nie było obowiązkiem, w sensie zaleceń międzynarodowych. Odrębne ustalenia w tej kwestii narzucają poszczególnym państwom wewnętrzne uregulowania prawne i rozporządzenia (np. Ustawa o mniejszościach narodowych ..., Dz.U. 05.17.141).

W tablicy 1, obok charakterystyki etniczno-kulturowej, przedstawiono także tematy w zakresie migracji wewnętrznych i zewnętrznych. Temat ten, pomimo związku z kwestiami etnicznymi, nie jest przedmiotem niniejszego opracowania. Zamieszczone zestawienie wskazuje na „obowiązkowe” włączenie do spisu pytania o obywatelstwo i kraj urodzenia.

Uszczegóławiając informacje przedstawione przez L. Adamczuka i S. Łodzińskiego (2006:17) w zakresie dostępności statystyk dotyczących etniczności, warto zauważyć, że w państwach Rady Europy, powszechnie dostępna jest jedynie informacja o kraju urodzenia (92,9%) i obywatelstwie (88,1%) (por. tabl. 2). Pytania stricte ‘etniczne’ o narodowość, przynależność do grupy etnicznej oraz język, należą do bardziej drażliwych i jak podaje P. Simon (2007: 36) dostępne są dane dla około 50–60% państw. Najmniej informacji zbieranych jest na temat kraju urodzenia rodziców (jedynie 6% badanych państw). Z zestawienia przygotowanego przez P. Simona (2007: 36–37) wynika, iż pełna informacja w zakresie wszystkich sześciu rozpatrywanych pytań etnicznych, dostępna jest jedynie w dwóch krajach Rady: na Cyprze i w Czechach.

Tablica 2. Dostępność statystyk w zakresie pytań o przynależność narodową, etniczną i religijną w państwach Rady Europy, 2007

Table 2. Availability of statistics on nationality, ethnicity and religion in the Member of the Council of Europe, 2007

Pytanie / Kraj <i>Question/ Country</i>	Kraj urodzenia <i>Country of birth</i>	Obywatelstwo <i>Citizenship</i>	Narodowość / Grupa etniczna <i>Nationality/ Ethnic group</i>	Religia <i>Religion</i>	Język <i>Language</i>	Kraj urodzenia rodziców <i>Country of birth of parents</i>
Polska	*	*	*		*	
Francja	*	*				
Niemcy	*	*		*		
Wielka Brytania	*		*	*		
Łącznie kraje Rady Europy n=42	39 92,86%	37 88,10%	22 52,38%	24 57,14%	26 61,90%	6 14,29%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Simon P., 2007: 36–37.

Warto podkreślić, iż w szczegółowych wytycznych międzynarodowych, wyraźnie określa się, że decyzja o wyborze pytań i metod gromadzenia informacji należy do każdego państwa. Dodatkowo stwierdza się, że poszczególne kraje wybierają rozwiązania, które – kierując się interesem narodowym – uznają za najkorzystniejsze (por. UN 2006: 3).

Wobec opcjonalności ujmowania tematów etnicznych w standardach międzynarodowych, należy stwierdzić, iż uwzględnienie tych kwestii w NSP 2011 r. jest potwierdzeniem wyjątkowej wagi i znaczenia, jakie władze naszego kraju okazują problemom etnicznym i narodowym. Oceniając pytania etniczne w pierwszej kolejności przedstawione zostaną zalecenia ONZ, a następnie ich realizacja w NSP 2011. Uwzględniony zostanie zakres merytoryczny oraz sformułowanie pytań.

2.1. ZALECENIA MIĘDZYNARODOWE W ZAKRESIE UJMOWANIA PYTAŃ ETNICZNYCH

W zaleceniach międzynarodowych podkreślano znaczenie pytań etniczno-kulturowych w kontekście migracji międzynarodowych oraz polityki integracyjnej. Zwrócono uwagę, że w państwach o zróżnicowanej strukturze etnicznej i językowej znajomość ta może mieć duże znaczenie praktyczne. Dla głębszego zrozumienia problemów etnicznych i kulturowych, eksperci ONZ i Eurostatu sugerują również pytać o pochodzenie rodziców. Podkreślają, iż zagadnienia etniczne mają wymiar subiektywny, stanowią bardzo drażliwy problem polityczny, choć dotyczą zazwyczaj małych liczebnie grup. Dlatego otwarta i niezależna deklaracja respondentów ma wyjątkową wagę. Ponieważ mniejszości mogą być narażone na dyskryminację etniczną bądź religijną, w procedurach spisowych zaleca się podjąć wszelkie środki ostrożności dla zapewnienia odpowiedniej ochrony danych.

W rekomendacjach międzynarodowych zwrócono także uwagę na ograniczoną przydatność rejestrów administracyjnych w ocenie struktury etnicznej. Rejestry mogą dostarczać informacji jedynie w odniesieniu do takich kwestii, jak formalna przynależność do wspólnoty religijnej czy język urzędowy. Dlatego § 417 *Rekomendacji* podkreśla znaczenie konsultacji wstępnych wersji pytań spisowych, stosowanych definicji i procedur klasyfikacji oraz sposobu realizacji spisu, z przedstawicielami mniejszości etnicznych, językowych i religijnych. Powyższe działania mają na celu zapewnienie przejrzystości stosowanych rozwiązań, właściwego zrozumienia pytań i pełnego udziału w spisie. Dodatkowo, państwa mogą zdecydować o wprowadzeniu specjalnego mechanizmu monitorującego sposób gromadzenia danych, który gwarantowałby swobodę deklaracji i bezpieczeństwo danych osobowych¹⁴.

¹⁴ Mniejszość ukraińska monitorowała zarówno przygotowania, jak i gromadzenie danych podczas spisu, co zostało przedstawione w opracowaniu *Raport NSP Ludności i Mieszkań 2011 w ocenie mniejszości ukraińskiej* (2011).

Etniczność

Podstawowe pojęcie w zakresie etniczności definiuje § 419 *Rekomendacji*, w którym stwierdza się, że jest ona określana poprzez wspólnotę rozumienia historii i pochodzenia grupy etnicznej czy społeczności, jak również na podstawie szczególnych charakterystyk, takich jak: język, religia, zwyczaje, tradycja, model życia. W kolejnych paragrafach *Rekomendacje* podkreślają wiele szczegółowych rozwiązań. Uznając ich ważność, warto przytoczyć niektóre ze sformułowanych w dokumencie zaleceń¹⁵:

- § 421. Przynależność do grupy etnicznej nie może być utożsamiana z przynależnością do grupy językowej bądź religijnej. Łączne gromadzenie danych o kilku charakterystykach jest szczególnie ważne dla zrozumienia różnorodności kulturowej.
- § 424. Informacje dotyczące etniczności nie powinny być mylone z informacjami o kraju obywatelstwa bądź urodzenia. Należy unikać stosowania terminu „narodowość etniczna”.
- § 425. Etniczność ma niewątpliwie wymiar subiektywny, a niektóre grupy etniczne są bardzo nieliczne. Informacja na temat przynależności etnicznej powinna być zawsze oparta na wolnej deklaracji, kwestionariusze powinny zawierać pytanie otwarte, a ankieterzy winni powstrzymać się od jakichkolwiek sugestii odpowiedzi.
- § 426. Respondenci powinni, zgodnie ze swoim życzeniem, mieć swobodę wskazania więcej niż jednej przynależności etnicznej lub ich kombinacji.
- § 427. W celu zagwarantowania swobodnej indywidualnej deklaracji przynależności etnicznej, respondenci powinni mieć możliwość wskazania „żadna” lub „brak deklaracji”. Instrukcje spisowe winny zawierać wyjaśnienia dotyczące sposobu określania przynależności etnicznej dzieci par mieszanych.
- § 428. Kraje powinny udokumentować podstawowe kryteria i procedury klasyfikacyjne w zakresie etniczności, przedstawić ich naukowe podstawy i społeczno-polityczną koncepcję oraz poinformować o nich użytkowników danych.
- § 429. Klasyfikacje grup etnicznych powinny być kompleksowe i obejmować na najniższym poziomie grupy: etniczne, regionalne i lokalne, jak również takie, które zwykle nie są uważane za etniczne (np. religijne, narodowościowe w sensie obywatelstwa itp.). Klasyfikacje na najwyższym poziomie zależą od warunków i koncepcji krajowych, nie ma standardów zalecanych ze względu na porównywalność międzynarodową.

Język regionalny

Paragraf 430 *Rekomendacji* przedstawia ważność informacji dotyczących języka w krajach wielojęzycznych oraz o znacznym udziale populacji imigrantów. W zależności od potrzeb rozróżnia się:

¹⁵ Przedstawiony w tekście opis poszczególnych zaleceń jest tłumaczeniem autorki.

- a) język ojczysty jako pierwszy język, w którym rozmawiało się jako dziecko w domu,
- b) język główny jako język, w którym dana osoba jest najbardziej biegła,
- c) język(i) najczęściej używane w domu i (lub) w pracy,
- d) znajomość języków pojmowaną jako umiejętność mówienia i (lub) pisanie w jednym lub więcej językach.

Podkreślając ważność tych informacji wskazuje się, że dane o języku w znaczeniu wyżej określonych kategorii a) i b) są odpowiednie do zrozumienia procesu zmian językowych, by wskazać język regionalny i grupy językowe. Pytania odwołują się w zasadzie do jednego języka. Jednak dopuszcza się kilka wskazań w odniesieniu do języka ojczystego oraz głównego w przypadku mniejszości.

Z kolei informacje odnośnie języka w znaczeniu kategorii c) i d) są właściwe dla wyjaśnienia praktycznej znajomości języków łącznie z językiem urzędowym i nauczanymi w szkole. Wówczas pytania winny umożliwiać wskazanie kilku odpowiedzi.

W formularzu spisowym zaleca się zamieszczenie, co najmniej dwóch pytań o język. Jedno winno dotyczyć języka w sensie kategorii a), b) lub c). Natomiast drugie pytanie sugeruje odniesienie do kategorii d). Z uwagi na nieliczne grupy językowe, rekomenduje się wprowadzić pytanie otwarte by uniknąć sytuacji braku języka na liście wyboru. Przedstawiając klasyfikację, należy podobnie jak w przypadku etniczności, zadbać o ich kompleksowość oraz wyjaśnić przyjęte zasady, które w najbardziej szczegółowym podziale uwzględniać winny odrębne języki, dialekty regionalne, jak również języki migowe.

2.2. UJĘCIE PYTAŃ ETNICZNYCH W NSP 2011

Rekomendacje Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych¹⁶ w sprawie pytań etnicznych zostały wypracowane podczas wielu spotkań, dyskusji i konsultacji. Zaliczyć tutaj należy również udział przedstawicieli Głównego Urzędu Statystycznego, choć w dyskusji Komisji Wspólnej pojawiały się głosy krytyczne w odniesieniu do zaangażowania GUS-u¹⁷ (por. Komisja Wspólna 2010). Ostatecznie jednak rozwiązanie przyjęte w NSP 2011 w zakresie pytań etnicznych odpowiada stanowisku przyjętemu przez Komisję Wspólną opublikowanemu 16 września 2010 r. i dotyczącemu pytań, jakie winny być zawarte w formularzu spisowym (por. Komisja Wspólna 2010a). Zgodność ta obejmuje liczbę pytań, ich treść i sformułowanie.

¹⁶ W dalszej części opracowania zamiast pełnej nazwy Komisja Wspólna Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych stosowano określenie Komisja Wspólna.

¹⁷ Wskazać tu można opinie wyrażone podczas XXIII posiedzenia Komisji Wspólnej (por. Komisja Wspólna 2010).

Tablica 3. Pytania etniczne w NSP 2011 według zaleceń Komisji Wspólnej i standardów międzynarodowych

Table 3. Ethnic questions in Population Census 2011 according to recommendations of the Joint Commission and international standards

Forma pytań postulowana przez Komisję Wspólną <i>Form of questions postulated by the Joint Commission</i>	Ujęcie pytania w NSP'2011 <i>Question in 2011 Census</i>	Uwagi dotyczące spełnienia zaleceń Komisji i standardów ONZ <i>Comments regarding fulfillment of Commission's recommendations and UN standards</i>
Jaka jest Pana/Pani narodowość?	Jaka jest Pana(i) narodowość? Przez narodowość należy rozumieć przynależność narodową lub etniczną – nie należy jej mylić z obywatelstwem.	– zgodność z zaleceniami Komisji – zgodność z § 419 <i>Rekomendacji</i> dotyczącym pojmowania etniczności – zgodność z § 424 <i>Rekomendacji</i> podkreślającym odmienności pojęcia przynależności narodową i obywatelstwem
Czy odczuwa Pan/Pani przynależność także do innego narodu lub wspólnoty etnicznej?	Czy odczuwa Pan(i) przynależność także do innego narodu lub wspólnoty etnicznej?	– zgodność z zaleceniami Komisji – zgodność z § 415 i § 425 <i>Rekomendacji</i> wskazującymi na subiektywny wymiar etniczności – zgodność z § 426 <i>Rekomendacji</i> dotyczącym wskazania przynależności do więcej aniżeli jednej wspólnoty etnicznej
Jakim językiem/językami posługuje się Pan/Pani zazwyczaj w domu?	Jakim językiem(ami) zazwyczaj posługuje się Pan(i) w domu? (<i>język używany w codziennych kontaktach domowych z najbliższymi – nie należy mylić ze znajomością języka obcego</i>)	– zgodność z zaleceniami Komisji – zgodność z § 430–§ 435 <i>Rekomendacji</i> , – według § 430 kategoria c) – pytanie ujęte zarówno w krótkim jak i długim formularzu (spis reprezentacyjny)
Jaki jest Pana/Pani język ojczysty?	Jaki jest Pana(i) język ojczysty? (<i>język, którego nauczył(a) się Pan(i) jako pierwszego we wczesnym dzieciństwie – np. od matki</i>)	– zgodność z zaleceniami Komisji – zgodność z § 430–§ 435 <i>Rekomendacji</i> , – według § 430 kategoria a) – wyłącznie w spisie reprezentacyjnym

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując szczegółowo treść pytań zawartych w formularzu spisowym oraz sposób ich sformułowania, podsumowanie przedstawić można w formie zestawienia (por. tabl. 3). Przede wszystkim w spisie ujęte zostały wszystkie postulowane przez Komisję pytania. Podane w formularzu spisowym (zarówno krótkim, jak i długim) definicje i pojęcia odpowiadały wskazaniom międzynarodowym oraz krajowym.

W objaśnieniu do pytania o przynależność narodową lub etniczną zamieszczono wyjaśnienie pojęcia zgodne z § 419 *Rekomendacji*¹⁸.

Należy podkreślić, że rozwiązania dotyczące stosowanych klasyfikacji były zgodne z zaleceniami międzynarodowymi § 427 – § 429 w zakresie etniczności oraz § 435 – § 436 jeśli chodzi o język. Regulacje te wyraźnie podkreślają potrzebę kompleksowego ujęcia. Przyjęty w NSP 2011 wykaz mniejszości narodowych i grup etnicznych był w pełni zgodny z określonym w ustawie o mniejszościach, która oficjalnie uznaje dziewięć mniejszości narodowych i cztery etniczne. Dodatkowo *słownik narodowości i wspólnot etnicznych* uwzględnił możliwość wprowadzenia „innego” – własnego zapisu. Stwarzając możliwość wyboru grupy etnicznej według własnej samooceny, NSP spełniał wymogi § 427. Zauważmy także, że zalecenia międzynarodowe wyraźnie podkreślają brak standardowych klasyfikacji grup etnicznych.

Jeśli chodzi o pytania dotyczące języka, uwzględniając ich opcjonalność według zaleceń międzynarodowych, zauważmy, iż formularz NSP 2011 r. spełniał oczekiwania Komisji Wspólnej. Odwołując się do § 430 *Rekomendacji*, uwzględniono język według kategorii a) ‘ojczysty’ i c) ‘domowy’. W zaleceniach sugerowano rozważenie możliwości pozyskania informacji odnośnie do dwóch problemów: procesu zmian językowych (kategorie: ‘a’, ‘b’ i ‘c’, §430) oraz praktycznej znajomości języków (kategoria ‘d’, § 430). Tak więc uwzględniając dwa pytania o język, pozyskano informacje wskazujące język regionalny i grupy językowe, natomiast nie zgromadzono informacji o praktycznej znajomości języków.

Podsumowując informacje o przynależności narodowo-etnicznej pozyskane z wyników NSP 2011 r. zauważmy, że jak podaje *Raport z wyników NSP 2011*, liczba osób, które zadeklarowały na pierwszym miejscu jedynie polską identyfikację narodowo-etniczną, to 36 157 tys. (tj. 93,9% ludności faktycznej (por. tabl. 4). Natomiast osób deklarujących polską identyfikację na pierwszym miejscu łącznie ze wskazaniem innej było 36 922 tys. (tj. 95,9% ludności faktycznej). Liczba ludności wskazującej polską identyfikację narodowo-etniczną (bez względu na kolejność), to 36 999 tys. (tj. 96,1% ludności faktycznej). Ciekawe jest, iż dwie z najliczniejszych mniejszości: śląska i kaszubska nie posiadają statusu ustawowego. Jest to przypadek znamieny, lecz nieodosobniony. Sytuacja taka występuje w Niemczech, gdzie najliczniejsze mniejszości: turecka (1 607.161 tys.), włoska (520 159 tys.) czy polska (468 481 tys.) nie posiadają statusu prawnego¹⁹.

¹⁸ „Narodowość – przynależność narodowa lub etniczna – jest deklaratywną (opartą na subiektywnym odczuciu) indywidualną cechą każdego człowieka, wyrażającą jego związek emocjonalny, kulturowy lub wynikający z pochodzenia rodziców, z określonym narodem lub wspólnotą etniczną”.

¹⁹ W Niemczech są cztery mniejszości narodowe: duńska, serbołużyczka, fryzyjska oraz niemieccy Romowie i Sinti. Dokładniej, w prawodawstwie niemieckim są trzy kategorie mniejszości etnicznych: Volk – „naród”, Nationale Minderheit – „mniejszość narodowa”, Volksgruppe – „grupa narodowościowa”. Duńczycy ze Szlezwiku definiowani są mniejszością narodową. Romowie (Sinti i Roma) oraz Fryzowie są grupą narodowościową, a Serbołużyczanie, mniejszością o statusie narodu.

Omawiając pytania etniczne uwzględnione w spisie powszechnym 2011 r. odwołano się do ostatecznego efektu w formie stanowiska Komisji Wspólnej nie przedstawiając historii debaty, jaka toczyła się w zainteresowanych grupach społecznych i instytucjach. W *Raporcie NSP 2011 w ocenie mniejszości ukraińskiej* (2011) mówi się wręcz o sporze między GUS a organizacjami mniejszości oraz impasie. Należy też mieć świadomość, że lista oczekiwań obejmująca z pewnością wiele istotnych zagadnień etnicznych, jest niezmiernie długa. Już w samych *Rekomendacjach* znajduje się cały szereg nieuwzględnionych w NSP 2011 pytań. Jednak pamiętajmy, że żadne z tych pytań nie są zaliczone do podstawowych tematów, a Polska należy do państw, w których ów ‘dodatkowy’, w rozumieniu standardów międzynarodowych temat, został wyjątkowo obszernie ujęty. Pomimo jednorodnej struktury narodowej i etnicznej (por. tabl. 4) oraz dotkliwych trudności ekonomicznych, stwierdzić należy, że kwestie etniczne ujęto w NSP 2011 szerzej aniżeli w innych państwach o zdecydowanie poważniejszych problemach narodowościowych (jak np. Francja, Niemcy).

Tablica 4. Ludność według wybranych identyfikacji narodowo-etnicznych, NSP 2011
Table 4. Population by selected national and ethnic identification, NSP 2011

Identyfikacja narodowo-etniczna <i>National-ethnic identification</i>	Identyfikacja narodowo-etniczna na pierwszym miejscu <i>First national-ethnic identification</i>		Identyfikacja narodowo-etniczna na pierwszym miejscu jako jedyna <i>First national-ethnic identification as the only one</i>		Identyfikacja narodowo-etniczna bez względu na kolejność <i>National-ethnic identification irrespective of the order</i>	
	w tys. <i>thousands</i>	(%) ludności faktycznej (%) <i>actual population</i>	w tys. <i>thousands</i>	(%) ludności faktycznej (%) <i>actual population</i>	w tys. <i>thousands</i>	(%) ludności faktycznej (%) <i>actual population</i>
Polska	36 922	95,87	36 157	93,89	36 999	96,07
Śląska	418	1,09	362	0,94	817	2,12
Niemiecka	59	0,15	36	0,09	126	0,33
Ukraińska	37	0,10	27	0,07	49	0,13
Białoruska	36	0,09	30	0,08	46	0,12
Kaszubska	17	0,04	16	0,04	229	0,59
Romska	12	0,03	10	0,03	16	0,04

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2012: 106.

Przyjmując za kryterium oceny zalecenia ONZ oraz stanowisko Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych w zakresie pytań zawartych w formularzu spisowym, należy stwierdzić, iż zarówno treść pytań, jak również ich sformułowanie spełniają wymogi określone przez oba gremia.

3. METODOLOGIA NSP 2011

3.1. METODY PRZEPROWADZANIA SPISÓW LUDNOŚCI

Zalecenia międzynarodowe uwzględniają różne metody przeprowadzania spisów. W *Rekomendacjach* Konferencji Statystyków Europejskich wyróżniono cztery podejścia:

- 1) tradycyjne bazujące na operacjach w terenie w oparciu o długi i krótki kwestionariusz,
- 2) tradycyjne z coroczną aktualizacją na podstawie badań reprezentacyjnych,
- 3) wykorzystujące rejestry i inne źródła administracyjne,
- 4) złożone, łączące źródła administracyjne z badaniami próbkowymi (por. UN 2006).

W dokumentach Organizacji Narodów Zjednoczonych dla wszystkich krajów świata, obok wyżej wskazanych kategorii wyróżnia się dodatkowo podejście „toczące się”, oparte na próbie rotacyjnej (por. UN 2007). Na podstawie informacji pozyskanych od 55 państw, Komisja Ekonomiczna ONZ dla krajów Europy określiła, że w spisach ludności lat 2010–2014, podejście tradycyjne wybrało tylko 31 państw (56%) w porównaniu do 40 (80%) w latach 200–2002 (por. rys. 1). Spis oparty na rejestrach przeprowadzono w 8 państwach, a na wybór metody mieszanej wykorzystującej źródła administracyjne i badanie reprezentacyjne zdecydowało się 14 krajów, w tym Polska²⁰.

Narodowy Spis Powszechny z 2011 roku w Polsce korzystał z danych rejestrów administracyjnych (badanie pełne, tzw. krótki formularz), które zostały uzupełnione informacjami samospisu internetowego. Natomiast badanie reprezentacyjne (tzw. długi formularz) przeprowadzono na około 20% próbie wylosowanych mieszkań. Zastosowano tutaj nowoczesne, wspomagane komputerowo technologie gromadzenia danych, bez formularza papierowego. Podobne rozwiązanie przyjęto także w Niemczech, gdzie spis ludności przeprowadzono po bardzo długiej przerwie²¹. Wykorzystano w tym celu dane rejestrów administracyjnych urzędów meldunkowych i Federalnego Urzędu Pracy, a badaniem reprezentacyjnym objęto próbę losową 10% mieszkańców (por. Lamla 2011).

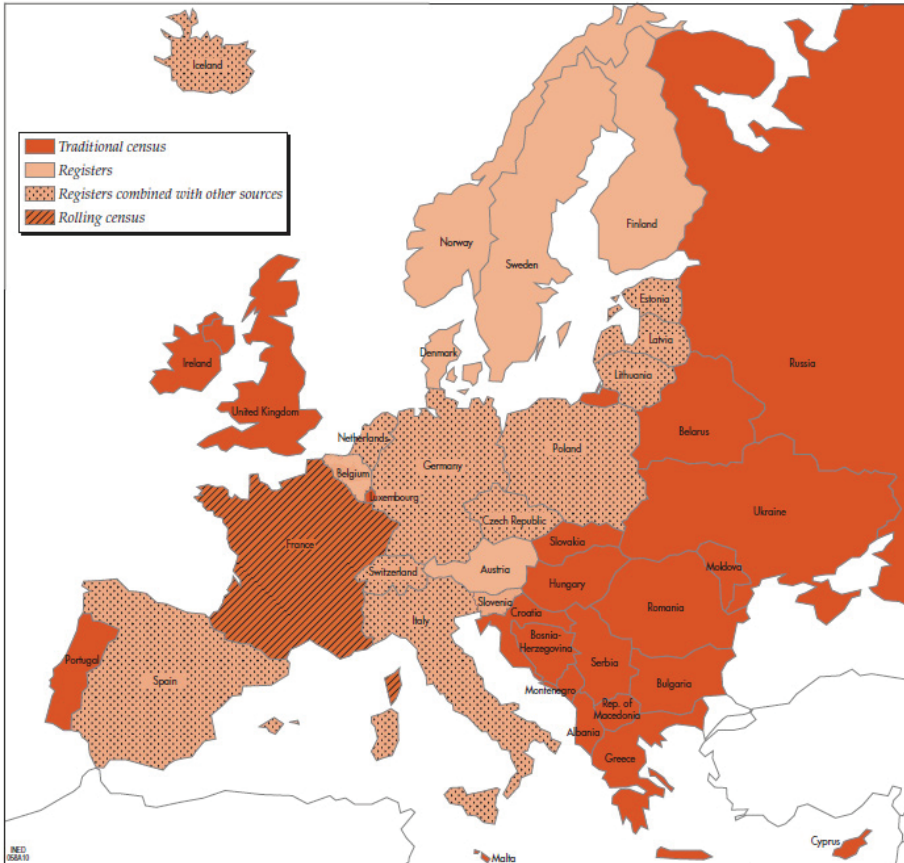
Zastosowana w Polsce metodologia spisu jest w pełni zgodna z zaleceniami międzynarodowymi. Odpowiada także aktualnym potrzebom społecznym, gdyż przyjęcie nowoczesnych rozwiązań metodologicznych sprowadza się do bardziej

²⁰ Pierwsze spisy wykorzystujące dane rejestrów administracyjnych przeprowadzono w Finlandii i Norwegii już w 1970 r. (por. *Statistics Finland*, 2004). Początkowo wykorzystano dane rejestru ludności, a następnie w kolejnych spisach stopniowo wprowadzono dalsze rejestry.

²¹ W Niemczech ostatnie spisy przeprowadzono jeszcze przed zjednoczeniem: w RFN w 1987 roku, a w NRD w 1981 roku.

efektywnego wykorzystania istniejących źródeł informacji oraz bardziej ekonomicznego dysponowania środkami publicznymi²².

Rys. 1. Metody przeprowadzania spisów ludności w krajach europejskich, 2010–2011
Figure 1. Methods for conducting censuses in European countries, 2010–2011

Źródło: P. Valente, 2010 (s. 3).

²² Jedną z zasadniczych zalet metody opartej na rejestrach jest możliwość redukcji kosztów spisu. Szczególnie duże oszczędności dotyczą państw, w których spis wykorzystuje jedynie dane rejestrów administracyjnych (od 85% w Austrii do 99% w Holandii). W krajach stosujących metodę mieszaną uwzględniającą badanie reprezentacyjne, przewiduje się, że oszczędności wyniosą od 40% w Polsce do 75% w Hiszpanii (por. ECE 2012:10)

3.2. ZALECENIA ONZ DOTYCZĄCE PODSTAWOWYCH CHARAKTERYSTYK SPISÓW LUDNOŚCI²³

A. Centralizacja

Spis przeprowadza rząd kraju wskazując odpowiednie organy do jego realizacji. Ustawa z 4 marca 2010 r. wskazuje Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego, jako osobę odpowiedzialną za przeprowadzenie narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań 2011 r., co spełnia warunek centralizacji.

B. Powszechność

Ze względu na fakt, że spis został przeprowadzony metodą mieszaną przy wykorzystaniu źródeł administracyjnych i badania reprezentacyjnego, spotkać się można z zarzutem, iż stracił on swoją podstawową cechę, jaką jest powszechność (por. Łoziński 2012: 3). Nawiązując do etymologii słowa powszechny, „uniwersalny”, „cały”, „zupelny”, można je rozumieć jako objęcie badaniem (spisanie) całej populacji. Czy rzeczywiście spis przeprowadzony metodą mieszaną tego warunku nie spełnia? Spis ludności 2011 r. był jak najbardziej powszechny, gdyż zgodnie z ustawą objął całą podlegającą badaniu ludność. Informacje dotyczące każdej osoby stale zamieszkałej (bez względu na fakt, czy w czasie spisu była obecna w kraju czy nie), zostały pobrane z rejestrów administracyjnych.

C. Imienność

Każda informacja pozyskana z dowolnego źródła (rejestr, badanie reprezentacyjne samospis Internetowy) była imienna oraz została połączona tworząc tzw. ‘złoty rekord’²⁴.

D. Jednoczesność

Zasada jednoczesności wiąże się z tzw. momentem krytycznym spisu (stan i struktura ludności ustalane są na ściśle określony moment), który określono jako 31 marca 2011 r. Warto zwrócić uwagę, iż nie tylko bezpośrednio gromadzone informacje dotyczyły tego momentu, ale wykonano także olbrzymią pracę nad synchronizacją stanu rejestrów administracyjnych z momentem krytycznym NSP 2011 (por. J. Bijak 2008, 2008a).

E. Regularność i międzynarodowa porównywalność

NSP 2011 został przeprowadzony zgodnie z *Rekomendacjami* Biura Spisów ONZ (por. UN 2006) oraz w terminie wskazanym w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady nr 763/2008 dla krajów członkowskich Unii Europejskiej.

²³ Charakterystyki te określono na podstawie (por. M. Kędelski, J. Paradysz 2006: 31, UN 2006: 7–8)

²⁴ Złoty rekord w bazie danych spisowych to rekord łączący zmienne z różnych źródeł. Są to zarówno dane ze spisu pełnego (czyli pozyskiwane z rejestrów i systemów administracyjnych), Internetu jak też z badania reprezentacyjnego. Wszystkie zmienne poddane są szczegółowemu badaniu jakości uwzględniającemu synchronizację, harmonizację, w tym weryfikację pojęć, definicji, kategorii itp.

F. Statystyczne ujęcie wyników

Procedury spisowe ściśle przestrzegały zapewnienia poufności danych przy korzystaniu z rejestrów administracyjnych, w badaniu Internetowym jak również podczas wywiadów bezpośrednich. Na podstawie operacyjnej bazy mikrodanych (OBM) w wyniku anonimizacji utworzona została analityczna baza mikrodanych (ABM) stanowiąca podstawę szacunków. GUS gwarantuje wykorzystanie informacji jedynie dla celów statystycznych.

3.3. IDEA SPISÓW WYKORZYSTUJĄCYCH DANE REJESTRÓW ADMINISTRACYJNYCH

Spisy bazujące na rejestrach sprowadzają się do dokonywania szacunków dla określonych zmiennych na podstawie informacji zawartych w kilku źródłach jednocześnie. Dla określenia zasad ‘spisywania’ wykorzystuje się informacje z wcześniejszego spisu, dokonuje porównań informacji ze spisu oraz z rejestru dla tego samego momentu czasu, danych zawartych w różnych rejestrach, ustala się priorytet dla informacji dostępnych z kilku źródeł. Spis oparty na rejestrach bazuje na systemie źródeł administracyjnych zawierających informacje jednostkowe dla zbiorowości ludzi, budynków, mieszkań, przedsiębiorstw w danym kraju. Wykorzystuje się system identyfikatorów umożliwiający integrację rejestrów, tj. możliwość połączenia informacji z poszczególnych źródeł na poziomie jednostkowym (indywidualnym) tworząc tzw. złoty rekord, jest to finalny produkt tzw. Operacyjnej Bazy Mikrodanych (OBM). Etap pozyskiwania informacji ze źródeł administracyjnych wiąże się z utworzeniem oraz walidacją OBM, weryfikacją zgodności informacji ze standardami międzynarodowymi, czyszczeniem, deduplikacją powtarzających się rekordów itp. Następnie tworzona jest Analityczna Baza Mikrodanych (ABM), która powstaje w wyniku odpersonalizowania danych OBM i stanowi podstawę szacunku wielkości spisowych.

W trakcie prac przygotowawczych do spisu 2011 w Polsce zebrano informacje o około 300 rejestrach, ale ostatecznie skorzystano z danych 28 rejestrów. Priorytetowe znaczenie przypisano Powszechnemu Elektronicznemu Systemowi Ewidencji Ludności. Rejestr ten zyskał pozytywną ocenę w pracach tzw. *Podgrupy roboczej ds. metod statystyczno-matematycznych na rzecz spisów* (por. J. Józefowski, B. Rynarzewska-Pietrzak, 2010). Pozytywne opinie dotyczące rejestru PESEL wynikały też z wcześniejszych prac Centrum Statystyki Regionalnej, szczególnie w zakresie porównania ze spisową strukturą ludności w określaniu podstawy prognoz demograficznych (por. J. Paradysz 2004).

Rozwój metodologii spisu opartej na rejestrach jest procesem bardzo długotrwałym, który może trwać dziesiątki lat (np. w Finlandii do 30 lat). Przeprowadzenie spisu przy zastosowaniu metody wykorzystującej źródła administracyjne wymaga odpowiednich uregulowań prawnych umożliwiających wykorzystanie rejestrów dla

celów statystycznych. Chodzi tu zarówno o umożliwienie statystykom dostępu do danych jednostkowych, ale także o wprowadzenie systemu zabezpieczeń zapewniających poufność informacji osobowych. Odpowiednie regulacje prawne związane z przeprowadzaniem spisu w Polsce zawiera Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań w 2011 r. (por. Dziennik Ustaw nr 47 poz. 277). Zastosowana w Polsce metoda mieszana łączy podejście oparte na rejestrach (badanie pełne) z danymi pozyskanymi w bezpośrednich badaniach statystycznych (badanie reprezentacyjne). Możliwych kombinacji tych metod może być wiele.

3.4. PODEJŚCIE TRADYCYJNE I OPARTE NA REJESTRACH A MOŻLIWOŚCI SZACUNKU INFORMACJI DOTYCZĄCYCH MNIJSZOŚCI NARODOWYCH I ETNICZNYCH

Korzystanie ze źródeł administracyjnych oznacza dostęp do takich informacji, jakich wymaga obowiązujące w danym kraju prawo. Stąd często nie spełniają one wszystkich oczekiwań i nie zawsze umożliwiają dokonywanie porównań. Zwraca na to uwagę § 416 *Rekomendacji*. Przydatność rejestrów administracyjnych w ocenie struktury etnicznej jest ograniczona – wynika z istoty etniczności i subiektywnego jej pojmowania. Dlatego nie ma rejestru zawierającego informacje o strukturze etnicznej. Rejestry mogą dostarczać informacji o narodowości, obywatelstwie, formalnej przynależności do wspólnoty religijnej, języku urzędowym²⁵. Niestety, w żadnym z rejestrów wykorzystanych dla celów badania pełnego nie było dostępnych informacji o narodowości (jest informacja o obywatelstwie), które można byłoby wykorzystać w spisie (por. GUS 2012c:6)

Spis ludności przeprowadzany metodą tradycyjną nie był „lepszy” od przeprowadzanego metodą mieszaną z wykorzystaniem różnych źródeł informacji. Stosując podejście tradycyjne, błędnie przyjmowano, i nadal to pokutuje w wielu środowiskach, że spis jako badanie pełne dostarcza idealnych szacunków. Ważne jest powszechne uświadomienie idei badań statystycznych oraz możliwych błędów oszacowań, losowych i nielosowych. Błędy te nie zawsze są winą przeprowadzającego badanie, leżą w istocie statystyki, która podając szacunek jednocześnie obowiązkowo informuje o precyzji oszacowania i zastosowanej metodzie.

Chociaż przyjęte w spisie rozwiązanie metodologiczne jest ze wszech miar właściwe, wybór nie był łatwy i wskazać można wiele argumentów zarówno za i przeciw nowej metodologii²⁶. Trzeba wyraźnie podkreślić, że pomimo długiej tradycji jak również dobrze wypracowanej metodologii badań spisowych, nie są

²⁵ Jedyne Wielka Brytania dysponuje rejestrem zawierającym informacje o narodowości.

²⁶ Argumenty za i przeciw wykorzystaniu rejestrów administracyjnych w spisie ludności zawierają regulacje międzynarodowe (por. ECE 2012:10–12) oraz prace J. Paradysza (2002, 2009, 2010) i E. Gołaty (2008, 2009).

one badaniami dostarczającymi ‘idealnych’ rezultatów (por. Baldrige i in., 1985). Przede wszystkim spisy ludności jako badania wyczerpujące obarczone mogą być błędami także o innym aniżeli losowym charakterze. W spisach tradycyjnych podstawowe znaczenie mają błędy kompletności i treści, które mogą być przyczyną bardzo poważnych obciążeń. Występujące w badaniach reprezentacyjnych błędy losowe o rozkładzie normalnym z wartością oczekiwaną równą zero znoszą się. Natomiast efekty błędów nielosowych, w tym systematycznych, mają tendencję do kumulacji.

O błędach pokrycia w spisach przeprowadzanych metodą tradycyjną w polskiej literaturze przedmiotu znaleźć można szereg opracowań np. R. Jończy (2010), M. Kędelski (1990), J. Kordos (2007, 2008), B. Sakson (2002), P. Śleszyński (2004, 2004a, 2005). Jednym z pierwszych demografów, którzy zwrócili uwagę na bardzo duże błędy pokrycia w spisach ludności był Paradysz (1989). Stwierdził on, między innymi duże, dochodzące do 30% braki kobiet o najkrótszym stażu małżeńskim oraz liczne błędy systematyczne. W spisie z 2002 r. J. Paradysz zauważył brak ponad 10% niemowląt, pominięcia ludności o szczególnie podwyższonej mobilności (20–29 lat) oraz ludzi sędziwych powyżej 90. roku życia (por. 2010: 53–63).

Z kolei błędy treści dotyczące pytań etnicznych w spisie tradycyjnym wynikają z ich delikatnego charakteru oraz trudności w zapewnieniu warunków pozyskania odpowiedzi, które w żaden sposób nie naruszałyby tajemnicy danych osobowych.

2.5. KATEGORIE LUDNOŚCI SPISOWEJ

Odpowiadając na pytanie o udział mniejszości wśród ludności poszczególnych gmin, trzeba doprecyzować także kategorię ludności, czy chodzi o ludność stałą, faktyczną czy rezydującą²⁷. Zalecenia międzynarodowe sugerują określanie stanu ludności na podstawie liczby rezydentów. W tym miejscu pojawia się rozbieżność z definicją populacji określonej dla potrzeb NSP2011²⁸ jako obejmującej osoby stale zamieszkałe na obszarze Polski bez względu na fakt, czy przebywały w kraju w czasie spisu czy też były za granicą²⁹ (por. GUS 2011a). Kategoria ludności rezydującej³⁰ uwzględnia natomiast tylko osoby, które przebywały w kraju co najmniej 12 miesięcy. Została ona uwzględniona już podczas spisu ludności w 2002 r.

²⁷ Podstawowe kategorie ludności stosowane w spisach zostały omówione w opracowaniu E. Gołaty (2012).

²⁸ Podstawę prawną stanowiła Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r. (Dz.U. z 26 marca 2010 r. nr 47, poz. 277) wraz z aktami wykonawczymi do ustawy oraz Rozporządzenie (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 763/2008 z dnia 9 lipca 2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań (Dz.U. UE. L. z dnia 13.08.2008 r. Nr 218).

²⁹ Kategoria ludności faktycznie zamieszkałej uwzględnia także osoby, które przebywają za granicą bez względu na okres ich nieobecności (por. GUS 2012a: 6).

³⁰ Ludność rezydująca to stali mieszkańcy, z wyjątkiem przebywających poza miejscem zamieszkania przez co najmniej 12 miesięcy, oraz osoby przebywające czasowo przez co najmniej 12 miesięcy (GUS 2012a: 26).

W publikacji z marca 2012 r. podano że liczba ludności rezydującej to 37 mln 244 tys. (por. tabl. 5). Różnica między ludnością faktyczną i rezydującą jest znaczna gdyż wynosi 1 mln 257 tys. i w porównaniu do 2002 zwiększyła się o 100%³¹. GUS (2012) wyjaśnia, że wielu Polaków od lat przebywa za granicą i utraciło już status rezydentów w kraju. Jednak podejście uwzględniające w definicji ludności faktycznej osoby przebywające za granicą (bez względu na okres ich nieobecności) oraz nieuwzględniające cudzoziemców, powoduje istotne zniekształcenie stanu i struktury ludności.

Tablica 5. Kategorie ludności w Narodowych Spisach Powszechnych 2002 i 2011
 Table 5. Population categories enumerated in the National Censuses 2002 and 2011

Kategoria ludności <i>Population category</i>	Ogółem <i>Total</i>	Mężczyźni <i>Males</i>	Kobiety <i>Females</i>
Ludność faktyczna w tys. (20.5.2002) <i>Actual (de facto) population, in thousands (20.5.2002)</i>	38230	18516	19714
Ludność faktyczna w tys. (31.3. 2011) <i>Actual (de facto) population, in thousands (31.3.2011)</i>	38501	18432	20067
Ludność rezydująca w tys. (20.5.2002) <i>Usually resident population, in thousands (20.5.2002)</i>	37620,1	18237,5	19382,6
Ludność rezydująca w tys. (31.3. 2011) <i>Usually resident population, in thousands (31.3.2011)</i>	37244	17830	19413

Uwaga: *Dla około 1,6 tys. osób nie ustalono informacji o płci, stąd rozbieżności między danymi ogółem i według płci

Note: For 1.6 thousand people information about sex was not obtained what caused difference between the total and sex-specific data

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Stan i struktura...* (2002), tab. 45 oraz GUS (2012a, s. 7 i 38) por. E. Gołata 2012).

Rozbieżności między ludnością faktyczną i rezydującą wzrastają jeszcze bardziej w ujęciu regionalnym. Dlatego można przypuszczać, iż dotyczą także mniejszości narodowych i etnicznych, szczególnie tych, które tradycyjnie zamieszkują w określonych regionach kraju. Wyniki NSP 2011 wskazują, że wszystkich województwach odnotowano mniejszą liczbę rezydentów w stosunku do ludności faktycznej. Największe różnice dotyczą województwa opolskiego, gdzie różnica liczby rezydentów i ludności faktycznej stanowi 8,3% ludności faktycznej. W województwie podlaskim ludność rezydująca jest o 6,7% mniejsza od ludności faktycznej, w podkarpackim o 5%, w warmińsko-mazurskim o 4,8%.

Z informacji o przynależności narodowo-etnicznej (GUS 2012a: 17) wynika, iż nie została ona określona dla 1 862 tys. osób i uległa podwojeniu w stosunku

³¹ W NSP 2002 różnica ta wynosiła 609,9 tys.

do danych NSP 2002³². Wśród ludności, dla której nie ustalono przynależności narodo-etnicznej, 1 467 tys. osób (78,8%) to przebywający za granicą przez co najmniej 12 miesięcy. Niestety, nie wyjaśniono jak należy rozumieć informację, że 3,8% spośród osób o nieokreślonym statusie zaliczono wyłącznie do kategorii ludności faktycznie zamieszkałej. Z powyższego wynika, że nie została ustalona kategoria ludności dla 324 tys. osób o nieustalonym statusie narodowym.

Ustalenie „właściwego” stanu ludności, który powinien stanowić podstawę decyzji, w kwestii realizacji zapisów ustawy mniejszościowej, jest więc co najmniej dyskusyjne. Wątpliwości dotyczą też spójności zapisów ustawy mniejszościowej oraz Ustawy o NSP.

3.6. BADANIE REPREZENTACYJNE W NSP 2011

W spisie ludności 2011 zostały wprowadzone dwa pytania o przynależność narodo-etniczną, a także pytanie o język używany w kontaktach domowych, które zamieszczono w obydwu³³ rodzajach formularza dostępnych także w Internecie. Ponadto w formularzu długim znalazło się pytanie o język ojczysty. W opracowaniu (GUS 2012c:6) znajdujemy informację o sposobie zliczania, która została przyjęta zgodnie z zaleceniem Komisji Wspólnej.

Liczbę osób należących do poszczególnych mniejszości narodowych i etnicznych ustalano na podstawie liczby odpowiednich deklaracji narodo-etnicznych wyrażonych jako odpowiedź na pierwsze bądź drugie pytanie o przynależność narodo-etniczną. W sytuacjach podwójnych deklaracji, jako kryterium przypisania do jednej grupy, wykorzystano odpowiedź na pierwsze z pytań narodo-etnicznych. Liczebność społeczności posługującej się językiem regionalnym (kaszubskim) ustalano na podstawie odpowiedzi o język używany w kontaktach domowych.

Wobec braku odpowiednich danych z rejestrów, wiele szacunków spisowych (poza danymi pozyskanymi z rejestrów) przeprowadzono metodą reprezentacyjną. Podobne zasady objęły także pytania etniczne. Z informacji o doborze próby do NSP wynika, że spełnia ona wymóg reprezentatywności zgodnie z celem, jakim jest pozyskanie informacji o sytuacji społeczno-demograficznej na poziomie powiatu. Badanie reprezentacyjne w NSP 2011 obejmowało bardzo dużą – 20% próbę losową

³² Podobna sytuacja dotyczyła także innych charakterystyk, np. jeśli chodzi o status na rynku pracy nie został on określony dla 1 696, 2 tys. osób, podczas gdy w NSP 2002 wynosił 1 055,8 tys. (por. GUS 2012: 143).

³³ W spisie korzystano z dwóch rodzajów formularzy: długiego i krótkiego. Formularz długi zastosowano w badaniu reprezentacyjnym (objemował on szeroki zakres tematów – ponad 120 pytań). Z kolei formularz krótki wykorzystano w badaniu pełnym, głównie w celu aktualizacji danych z rejestrów i systemów informacyjnych. Oba rodzaje formularzy dostępne były w Internecie (GUS, 2012, Raport z Wyników, s. 24).

(ponad 8 mln osób, mieszkających lub przebywających w ok. 2744 tys. wylosowanych mieszkaniach, por. GUS 2012c: 3).

Losowanie próby przeprowadzono według schematu warstwowego. Podział na warstwy był bardzo głęboki i zróżnicowany w zależności od typu powiatu i gminy oraz obszaru miejskiego i wiejskiego. Koncepcja warstwowania została tak przemyślana, by zapewnić efektywność losowania dla zróżnicowanych jednostek, przy czym uwzględniono 12 dodatkowych cech przypisanych w operacie losowania poszczególnym mieszkaniom. Próba wylosowana do spisu liczyła ponad 2,7 mln. mieszkań (z blisko 13,5 mln.) w utworzonych 70,5 tys. warstw. Wielkość próby w tych warstwach wahała się od 6% do 49% (por. GUS 2012: 22). W powiatach przeprowadzono losowanie jednostopniowe. W alokacji próby pomiędzy warstwy zastosowano metodę pierwiastkową, w której liczba mieszkań losowanych w każdym powiecie jest proporcjonalna do pierwiastka kwadratowego z liczby mieszkań w populacji.

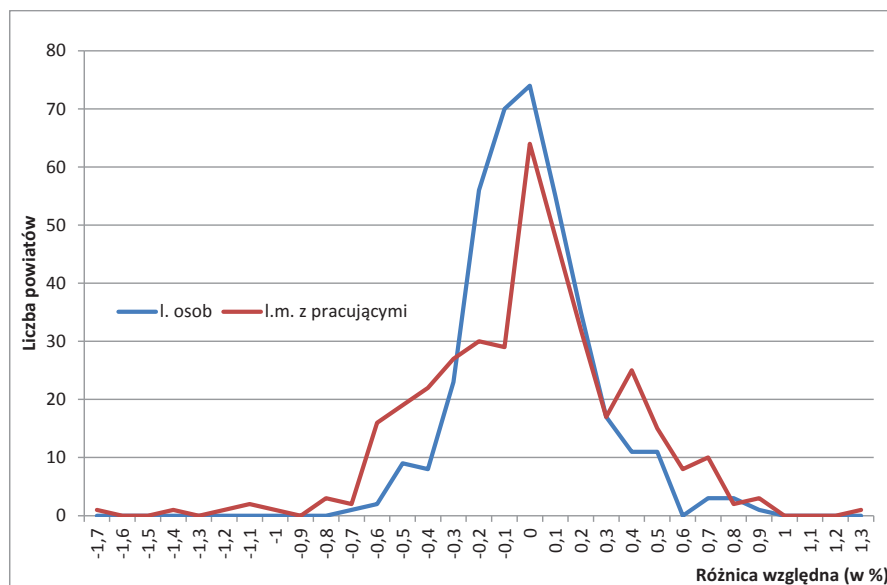
Wielkość próby, schemat doboru, przede wszystkim głębokie warstwowanie oraz alokacja – zapewniają pozyskanie precyzyjnych szacunków na poziomie powiatów z rozróżnieniem obszarów miejskich i wiejskich oraz dzielnic i delegatur w dużych miastach. Efektywność schematu losowania ocenić można na podstawie załączonych do opracowania GUS 2011b informacji o wartości różnic względnych dla wybranych charakterystyk (por. rys 2).

Estymacja bezpośrednia wybranych cech na podstawie próby i informacji z operatu losowania (populacji) dostarczyła w przekroju powiatów ocen wartości globalnych bardzo bliskich wartościom z populacji. Rozkład oszacowanych absolutnych różnic względnych jest skrajnie asymetryczny prawostronnie (por. tabl. 6), choć występują różnice w zależności od cechy oraz, oczywiście, korelacji wartości badanych cech ze stanem rzeczywistym. Zauważmy jednak, że w zasadzie dla wszystkich powiatów, absolutne różnice względne nie przekraczały 1% wartości wynikającej z operatu losowania.

Na podstawie przedstawionego przez GUS opisu (por. GUS 2012c), stwierdzić można, że operat losowania mieszkań przygotowano starannie tworząc zintegrowany wykaz adresowo-mieszkaniowy, wykorzystano różne źródła, informacje uzupełniono dodatkowymi zmiennymi oraz przeprowadzono weryfikację obchodem przedpisowym. Wśród dodatkowych zmiennych wprowadzonych do operatu losowania znalazły się informacje o grupach narodowych i etnicznych pochodzące ze spisu 2002 r. W ten sposób wyróżniono 86 gmin, w których udział mniejszości wynosił w 2002 r. co najmniej 10% (GUS, 2012: s. 24). Niestety, w opisie tym pominięto możliwości szacunku w przekroju gmin. Można jedynie przypuszczać, że ewentualne szacunki dla gmin przeprowadzone zostaną są przy wykorzystaniu metodologii statystyki małych obszarów.

Rys. 2. Efektywność schematu losowania w przekroju powiatów, badanie reprezentacyjne NSP 2011

Figure 2. Effectiveness of the sample scheme for counties, sample survey NSP 2011

Uwaga: Efektywność mierzona była różnicą względną (w %) dla zmiennych: Liczba osób oraz Liczba mieszkań z pracującymi

Note: Effectiveness was measured by the relative difference (in%) for the variables: Number of people and number of flats with working people

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2011 b.

Warto podkreślić specjalne podejście zastosowane w NSP 2011 w celu szerszego uwzględnienia problemów mniejszościowych. GUS zdecydował, by w ramach NSP 2011 przeprowadzić pełne bezpośrednie badanie ludności w wyróżnionych według kryterium ‘mniejszościowego’³⁴ 86 gminach. Tak więc gminy, co do których były przesłanki, na podstawie wcześniejszych informacji (NSP 2002), że występuje w nich znaczna frakcja ludności należącej do mniejszości, poddano specjalnemu badaniu. Przyjęto także założenie o dużym prawdopodobieństwie zmiany struktury narodowo-etnicznej (w porównaniu ustalonej w NSP2002). Dlatego w badaniu pełnym uwzględniono gminy, w których odsetek mniejszości był (w NSP 2002 r.) dwukrotnie niższy niż wskazuje kryterium mniejszościowe (co najmniej 10% ogółu mieszkańców)³⁵.

³⁴ Umowne określenie kryterium mniejszościowe oznacza, że co najmniej 20% ludności deklaruje przynależność do mniejszości, której język ma być używany jako język pomocniczy.

³⁵ Jak wskazuje S. Łodziński (2012: 15) badanie to podjęto w wyniku ustaleń spotkania przedstawicieli GUSu i MSWiA w lipcu 2010 r. Początkowo rozważano objęcie nim gmin, w których odsetek mniejszości był wyższy aniżeli 1% (według szacunku na podstawie NSP 2002).

Tablica 6. Ocena efektywności schematu losowania, rozkład różnicy względnej w przekroju powiatów, badanie reprezentacyjne NSP 2011

Table 6. Assessment of effectiveness of sampling scheme, distribution of the relative difference in counties, sample survey NSP 2011

Wartość absolutna różnicy względnej (%) <i>The absolute value the relative difference (%)</i>	Udział powiatów o wartości absolutnej różnicy względnej <i>Percentage of counties of the absolute value of the relative difference</i>	
	Liczba osób <i>Population</i>	Liczba mieszkań z pracującymi <i>Number of flats with working people</i>
0,0 – 0,2	0,7652	0,5356
0,2 – 0,5	0,1847	0,2797
0,5 – 1,0	0,0501	0,1663
1,0 i więcej	0,0000	0,0185
Razem <i>total</i>	1,0000	1,0000

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2011 b.

Badanie przeprowadzono według następującego schematu:

1. Podobnie jak we wszystkich gminach, wylosowano 20% próbę mieszkań do badania reprezentacyjnego (z zastosowaniem długiego formularza).
2. W pozostałych mieszkaniach przeprowadzono badanie według formularza krótkiego (który zawierał także pytania etniczne, poza pytaniem o język ojczysty). Podejście to umożliwiło:

- A. Sporządzenie wykazu gmin spełniających ustawowe kryterium mniejszościowe na bazie badania pełnego przeprowadzonego na celowej próbie 86 gmin.
- B. Sporządzenie wykazu gmin spełniających ustawowe kryterium mniejszościowe na bazie badania reprezentacyjnego obejmującego wszystkie gminy.

Badanie przeprowadzone według podejścia (2) wskazało 51 gmin spełniających kryterium mniejszościowe. Podobną metodę zastosowano w celu określenia gmin mniejszościowych ze względu na język regionalny. Zastosowanie podejścia (1) pozwala na rozszerzenie zakresu informacji i w efekcie bardziej wyczerpującą charakterystykę gmin mniejszościowych oraz warunków życia ludności w nich mieszkającej.

Konstrukcja operatu losowania uwzględniać powinna, oczywiście, jak najbardziej aktualne dane. Wykorzystano w tym przypadku dane NSP 2002, gdyż informacje o mniejszościach w Polsce są dostępne jedynie z tego źródła. Badanie wszystkich gmin, które w poprzednim spisie zamieszkiwało co najmniej 10% mniejszości, wprowadza możliwość uwzględnienia dynamiki zmian struktury narodowo-etnicznej. W efekcie do gmin zamieszkiwanych przez co najmniej 20% mniejszości mogą być zaliczone także te, które w 2002 roku tego warunku nie spełniały. Oczywiście, może

się zdarzyć sytuacja, w której gmina o mniejszym niż 10% odsetku w 2002 roku, charakteryzuje się większym niż 20% odsetkiem mniejszości w 2012 r. Wówczas istnieje jeszcze duże prawdopodobieństwo, ujawnienia tej charakterystyki w badaniu reprezentacyjnym. Dodatkowo wprowadzony w NSP 2011 samospis Internetowy umożliwił każdej osobie przekazanie odpowiedniej deklaracji³⁶, a w ten sposób również społeczności lokalnej czy gminnej ukazanie jej struktury etnicznej.

Przyjęte rozwiązanie dotyczące badania mniejszości umożliwiło uzyskanie wysokiej precyzji wyników badania o bardzo szerokim zakresie merytorycznym w wytypowanych gminach mniejszościowych przy względnie niewysokich kosztach. W badaniu mniejszości zrobiono więcej, aniżeli w przypadku jakiegokolwiek innej grupy ludności, co w świetle zasady równości może budzić wątpliwości. Ponadto badanie mniejszości narodowych i etnicznych w NSP 2011 r. było bardziej wyczerpujące aniżeli w wielu innych krajach europejskich³⁷.

W opracowaniu GUS (2011b) przedstawiono charakterystykę gmin mniejszościowych na podstawie badania pełnego przeprowadzonego dla próby celowej. W opisie tym uwzględniono rodzaj mniejszości, typ gminy (miejsko – wiejska), liczbę mieszkańców, gęstość zaludnienia, liczbę miejscowości w gminie. Dodatkowo przedstawiono gminy mniejszościowe na tle wszystkich pozostałych. Prezentacja graficzna i tabelaryczna gmin mniejszościowych na tle ogółu (por. GUS 2011b), pozwala zauważyć, iż w większości przypadków mniejszości są skoncentrowane na terenie określonych województw (pot. tabl. 7). Jest to przede wszystkim opolskie i śląskie (mniejszość niemiecka zamieszkuje w 42 gminach o łącznej liczbie ludności wynoszącej 413 tys.), podlaskie (mniejszość litewska zamieszkuje w 2 gminach o łącznej liczbie ludności wynoszącej 8,5 tys., a białoruska zamieszkuje w 16 gminach o łącznej liczbie ludności wynoszącej 102,4 tys.), warmińsko-mazurskie, podkarpackie i zachodnio-pomorskie (mniejszość ukraińska) oraz małopolskie (mniejszość łemkowska). Językiem kaszubskim posługują się głównie mieszkańcy województwa pomorskiego (w 16 gminach liczących 197,3 tys. ludności). Zdecydowanie trudniejsze jest pozyskanie informacji dotyczących tzw. mniejszości ‘rozproszonych’³⁸.

³⁶ Każda informacja bez względu na źródło: rejestr administracyjny, samospis czy badanie reprezentacyjne, została uwzględniona w tzw. ‘złotym rekordzie’.

³⁷ Warto także podkreślić, że niezmiernie ważną charakterystyką dotyczącą całej ludności kraju i o niebagatelnym znaczeniu dla gospodarki jest poziom wykształcenia, czy aktywność ekonomiczna ludności. W przypadku tych zmiennych również nie dysponowano wynikami badania pełnego, a jedynie reprezentacyjnego. I choć gospodarka ma podstawowe znaczenie dla rozwoju kraju, nikt się nie upomina o informacje o statusie ekonomicznym mieszkańców.

³⁸ Przykładowo, mniejszością z ‘natury’ rozproszoną jest mniejszość żydowska, romska.

Tablica 7. Gminy mniejszościowe wg rodzaju mniejszości, liczby ludności i województw, NSP 2011
 Table 7. *Minority municipalities by type of minority, population and voivodship, Population Census 2011*

Województwo <i>Voivodship</i>	Rodzaj mniejszości <i>Type of Minority</i>													
	Ogółem <i>Total</i>		j. kaszubski <i>Kashubian language</i>		Białoruska <i>Belarusian</i>		Litewska <i>Lituanian</i>		Lemkowska <i>Lemko</i>		Niemiecka <i>German</i>		Ukraińska <i>Ukrainian</i>	
	Liczba ludności* <i>Population*</i>	Liczba gmin <i>Number of municipalities</i>	Liczba ludności* <i>Population*</i>	Liczba gmin <i>Number of municipalities</i>	Liczba ludności* <i>Population*</i>	Liczba gmin <i>Number of municipalities</i>	Liczba ludności* <i>Population*</i>	Liczba gmin <i>Number of municipalities</i>	Liczba ludności* <i>Population*</i>	Liczba gmin <i>Number of municipalities</i>	Liczba ludności* <i>Population*</i>	Liczba gmin <i>Number of municipalities</i>	Liczba ludności* <i>Population*</i>	Liczba gmin <i>Number of municipalities</i>
Ogółem	761917	86	197344	16	102360	16	8471	2	6334	1	413017	42	34391	9
Małopolskie	6334	1							6334	1				
Opolskie	357595	35									357595	35		
Podkarpackie	5064	1											5064	1
Podlaskie	110831	18			102360	16	8471	2						
Pomorskie	197344	16	197344	16										
Śląskie	55422	7									55422	7		
Warmińsko-Mazurskie	24030	7											24030	7
Zachodnio-Pomorskie	5297	1											5297	1

Uwaga: *Liczba ludności określa liczbę ludności zamieszkującej gminę, a nie liczebność mniejszości
 *Population refers to the number of people living in the municipality, not the number of minority

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS 2012c: 93.

Pomimo pozytywnej oceny zastosowanego w spisie podejścia badawczego, sformułować można następujące uwagi.

- 1) Publikacje dotyczące mniejszości w raportach spisowych (GUS 2012 i GUS 2012a) łączą informacje z badania pełnego i reprezentacyjnego oraz z samospisu Internetowego, tak więc powinny zawierać informację o precyzji szacunku.
- 2) W raportach spisowych powinna być przedstawiona weryfikacja zgodności wyników badania reprezentacyjnego (dla 20% próby wylosowanej z gmin mniejszościowych) z wynikami badania pełnego dla 86 gmin z próby celowej (krótki formularz).

W efekcie zastosowanego podejścia możliwa jest dokładna informacja o mniejszościach etnicznych i językowych na terenie 86 gmin. Dodatkowo dla gmin należących do próby celowej, istnieje możliwość weryfikacji zgodności szacunku charakterystyk etnicznych uzyskanych w badaniu reprezentacyjnym (podejście 1, długi formularz, rezultat B) z wynikami badania pełnego (podejście 2, krótki formularz, rezultat A). Niestety, wyniki takiego porównania i analizy precyzji szacunku nie będą mogły być bezpośrednio przeniesione na całą populację, gdyż przy rzadziej występującym zjawisku, błąd może być większy. Jednakże zróżnicowanie rozkładu gmin mniejszościowych pod względem ich liczby, liczby ludności i gęstości zaludnienia w przekroju województw, powoduje, że analiza taka może dostarczyć cenne wyniki. W sytuacji niedostatku informacji o mniejszościach, wszystkie pozyskane wnioski winny być skrupulatnie rozważone i wykorzystane.

- 3) Zaprojektowane przez GUS badanie umożliwia dokonanie precyzyjnych szacunków w przekroju powiatów.

Dla uzyskania oczekiwanej precyzji szacunków ważne jest nie tylko jak badanie zostało zaplanowane, ale również jak zostało ono zrealizowane. W tym względzie szczególne znaczenie ma informacja o stopniu realizacji próby, jego zróżnicowaniu w przekroju terytorialnym, o tzw. odmowach udziału w badaniu³⁹ czy brakach odpowiedzi⁴⁰ na pytania drażliwe itp. Badania reprezentacyjne są kosztowne i stanowią duże obciążenie respondentów, które skutkuje coraz większym odsetkiem odmów i braków odpowiedzi, a w rezultacie pogorszeniem jakości danych statystycznych. Niestety, jak dotąd nie została opublikowana analiza odmów w badaniu reprezentacyjnym w NSP 2011. Z informacji zamieszczonej w opublikowanych raportach, zorientować się można, że odmowy udziału w badaniu wynosiły 13,7% (por. 2012: 31). Jest to, oczywiście, odsetek niebagatelny, ale na poziomie porównywalnym, a nawet niższym aniżeli w innych badaniach społecznych⁴¹. Bez względu jednak

³⁹ Odmowy te mają charakter selektywny, dotyczą przede wszystkim osób samotnych, w szczególności jednoosobowych gospodarstw domowych ludzi młodych, mniejszości etnicznych, mieszkańców miast.

⁴⁰ Większość braków odpowiedzi (około 65%) spowodowane jest odmową udziału w badaniu.

⁴¹ Przykładowo w Holandii, w latach 1977 – 1995 odsetek gospodarstw biorących udział w badaniu siły roboczej zmniejszył się z 90% do 60%. W badaniu jakości życia odsetek odpowiedzi spadł z 72% w 1974 r. do 50% w 1995. W Polsce, w Badaniu Budżetów Gospodarstw Domowych, sięga on powyżej 50%.

na ocenę wielkości, braki odpowiedzi mają istotny wpływ na precyzję szacunku. Poprawa precyzji estymacji, jest wówczas możliwa między innymi przez zastosowanie estymacji kalibracyjnej kompensującej utratę informacji związaną z brakiem danych przez skorygowanie wag wyjściowych.

- 4) Brak jest informacji o sposobie szacunku charakterystyk w przekroju gmin. Możliwe, że zostaną w tym celu wykorzystane metody estymacji pośredniej. Powinny one być szczegółowo opisane, łącznie z wyborem i analizą zmiennych wspomagających oraz ich relacji z wielkościami szacowanymi.
- 5) Skutki błędów pokrycia (kompletności), podobnie jak błędów treści mają charakter nielosowy. Nie dysponujemy informacją na temat kompletności badania spisowego. W dniach 1–11 lipca 2011 przeprowadzono spis kontrolny, którym objęto próbę 80 tys. mieszkań (spośród wylosowanych do próby 2,7 mln), ale nie przedstawiono jego wyników.

Formularz do spisu kontrolnego zawierał 14 pytań, na które odpowiedzi zebrano w trakcie wywiadu telefonicznego metodą CATI. Jak zwraca uwagę J. Kordos (2008), zalecana metodologia spisów kontrolnych sugeruje, by dane zostały zebrane dokładniejszą metodą niż w badaniu podstawowym oraz, by zachowano zasadę niezależności badania kontrolnego od podstawowego. Dlatego niepokoi fakt telefonicznego sposobu gromadzenia informacji, oraz brak precyzyjnego opisu doboru próby czy wyników dualnej metody estymacji.

3.7. STATYSTYKA MAŁYCH OBSZARÓW

Na koniec wróćmy do problemu łączenia wielu źródeł informacji w opracowaniu wyników NSP 2011. Odpowiedź na pytanie o sposób łączenia informacji z różnych źródeł nie jest prosta, gdyż wymaga odwołania do zaawansowanych metod statystycznych, w tym przede wszystkim statystyki małych obszarów oraz kalibracji.

Zdaniem J. Paradysza ani tzw. badania wyczerpujące (czyli spisy), ani reprezentacyjne (czyli oparte na próbie losowej) nie dostarczają pełnego obrazu rzeczywistości (por. 2010: 47). Znaczne korzyści w obu przypadkach można odnieść sięgając do metod estymacji pośredniej⁴². Metodologia Statystyki Małych Obszarów (SMO) znajduje zastosowanie szczególnie w sytuacji nielicznej reprezentacji próby dla danej jednostki terytorialnej, gdy szacunków nie można przeprowadzić za pomocą tradycyjnych technik metody reprezentacyjnej. Statystyka małych obszarów jest metodą estymacji dla domen na podstawie informacji dotyczących wybranych subpopulacji,

⁴² Określenia estymacja pośrednia i statystyka małych obszarów często używane są zamiennie. Jednak w rzeczywistości estymacja pośrednia jest pojęciem szerszym, powszechniej stosowanym, podczas gdy statystykę małych obszarów postrzegać należy jako jeden z działań metody reprezentacyjnej. Metodologia statystyki małych obszarów znajduje zastosowanie szczególnie w sytuacji małej reprezentacji próby, gdy estymatory bezpośrednie dostarczają ocen o małej precyzji.

ale zebranych w badaniu zaprojektowanym dla całej populacji, z wykorzystaniem wszelkich dostępnych informacji o badanej cesze, także pochodzących z innych źródeł. Przegląd metod estymacji pośredniej zawiera praca J.N.K. Rao (2003). J. Wesołowski (2003) wskazuje na techniki estymacji w ramach podejścia randomizacyjnego (bezpośrednie, syntetyczne i złożone) oraz w ramach podejścia modelowego (empiryczny najlepszy liniowy predyktor nieobciążony – EBLUP, empiryczny estymator bayesowski – EB i hierarchiczny estymator bayesowski – HB).

Estymacja pośrednia łączy wykorzystanie wielu źródeł statystycznych, podejść analitycznych oraz zmiennych wspomagających. W stosunku do tradycyjnych spisów estymacja pośrednia uwzględnia korekty na ewidentne błędy systematyczne, braki odpowiedzi i nieobecność w badaniu (imputacja i estymatory kalibracyjne). W stosunku do tradycyjnych badań reprezentacyjnych estymacja pośrednia, którą w pewnym uproszczeniu można utożsamiać ze statystyką małych obszarów, pozwala znacznie podwyższyć precyzję estymatorów lub przy danej dokładności obniżyć koszty badań. Najbardziej obiecujące jest wykorzystanie metodologii estymacji pośredniej, gdy dysponujemy dobrymi rejestrami administracyjnymi, które mogą być podstawą spisu „wirtualnego” oraz odpowiednim badaniem reprezentacyjnym”. Warto jednak pamiętać, że *Statystyka Małych Obszarów* nie jest panaceum na wszystkie problemy braku informacji.

3.8. KALIBRACJA

Poruszany w opracowaniach mniejszości ukraińskiej problem wag (por. *Raport* 2011: 18) wyjaśnić można w następujący sposób (por. M. Szymkowiak, 2012). W NSP 2011 zastosowano mieszaną technikę gromadzenia danych polegającą na pozyskaniu informacji z rejestrów administracyjnych, samospisu i badania reprezentacyjnego przeprowadzonego dla 20% próby losowej. Wszystkie te informacje zostały zgromadzone w ‘złotym rekordzie’, przy czym zakres jego wypełnienia był różny dla różnych osób. Część tablic, zwłaszcza dotyczących zmiennych demograficznych, konstruowana była z wykorzystaniem dostępnych dla wszystkich danych rejestrowych (liczba ludności Polski według płci, wieku, klasy miejscowości zamieszkania dla różnych poziomów agregacji przestrzennej). W odniesieniu do pozostałych tablic zachodziła potrzeba ich konstrukcji na podstawie danych badania reprezentacyjnego (np. poziom wykształcenia, zmienne opisujące rynek pracy). Wagi wynikające ze schematu losowania próby nie zawsze idealnie odtwarzały danych rejestrów administracyjnych, zwłaszcza rejestru PESEL. Było to naturalnym skutkiem uwzględnienia wielu przekrojów terytorialnych, demograficznych i społecznych, tj. podziału na ponad 70,5 tys. warstw. Wobec konieczności zachowania spójności szacunków, tj. zgodności danych z tablic spisowych w odniesieniu do zmiennych demograficznych bazujących na rejestrze PESEL oraz badaniu reprezentacyjnym, oryginalne wagi wynikające ze schematu losowania należało poddać tzw. kalibracji.

Kalibracja jest metodą polegającą na skorygowaniu wag wynikających ze schematu losowania próby, z wykorzystaniem informacji dodatkowych (spoza próby), tak aby spełnione były odpowiednie równania kalibracyjne. W efekcie uzyskuje się równowagę rozumianą w sensie zgodności struktur w różnych przekrojach (wagi sumują się nie tylko do liczby jednostek populacji, ale także według różnych przekrojów). W estymacji parametrów populacji wykorzystuje się wagi kalibracyjne, które dostarczają nieobciążonych oszacowań. Estymatory kalibracyjne cechują się większą precyzją aniżeli estymatory tradycyjne (por. M. Szymkowiak 2009, 2011, 2012a).

Podobne procedury stosują statystycy także w innych państwach. Zastosowana w NSP 2011 metoda kalibracji wykorzystywała odpowiednio zaadoptowane i zmodyfikowane oprogramowanie CALMAR (**C**alibration on **M**argins), napisane w języku 4GL w środowisku SAS służące do wyznaczania wag kalibracyjnych, które powstało na potrzeby INSEE (francuskiego urzędu statystycznego). Innym przykładem może być projekt *One Number Census*, który realizowano w Wielkiej Brytanii podczas spisu 2001 r. (por. J.J. Brown i in., 1999 oraz ONS, 2005). Ostatni, czwarty etap tego projektu sprowadzał się do zapewnienia szacunków ludności w różnych przekrojach, tak, by zgodnie sumowały się do jednej liczby.

PODSUMOWANIE

Należy przyznać, iż powszechny spis ludności przeprowadzony w 2011 r. był ogromnym przedsięwzięciem tak organizacyjnym, jak i metodologicznym. Wiele zostało uczynione dla poprawy efektywności oraz jakości badania, choć niewątpliwie wiele problemów pozostaje nierozwiązanych. Należy oczekiwać, iż wykorzystanie rejestrów administracyjnych w statystyce publicznej zostanie w przyszłości jeszcze bardziej upowszechnione. Nadal wiele informacji pozyskiwanych będzie w wyniku badań reprezentacyjnych. Szeroko pojęta statystyczna integracja danych ze wszystkich rodzajów źródeł służyć będzie dalszemu rozwojowi metodologii w zakresie poprawy precyzji estymacji w przekroju małych domen.

Zmiana metodologii przeprowadzania spisów wymaga dogłębnej ewaluacji każdego źródła. W metodzie bazującej na rejestrach, obowiązkowe jest badanie zgodności pojęć, definicji, klasyfikacji. Wymaga tego idea konstrukcji tzw. złotego rekordu oraz statystyczna integracja danych. Proces ewaluacji jest wyraźnie obecny na wszystkich etapach badania spisowego. Korzystanie z niezależnych źródeł administracyjnych i badań reprezentacyjnych rozszerza zakres oceny poprzez empiryczną ewaluację danych w kontekście zgodności rozkładów badanych zmiennych, ich wzajemnych relacji, spójności szacunków.

Problemom mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, podobnie jak w innych krajach towarzyszą bardzo emocjonalne dyskusje (por. Appadurai, 2009, Ładykowski 2011). Przejawiają się one w zasadzie w każdym opracowaniu dotyczą-

cym tej problematyki. Wskazując na uchybienia metodologii NSP 2011⁴³ Autorzy *Raportu* stwierdzają, że w tej sytuacji „jakakolwiek aktywność mniejszości może mieć minimalne znaczenie” dla „ustalenia rezultatów spisu” (2011: 18). Opisana aktywność mniejszości ukraińskiej miała na celu zwiększenie świadomości, przekazanie informacji o spisie, wyjaśnienie nowego podejścia, pomoc w nowoczesnych procedurach gromadzenia danych itp. Są to sprawy bardzo delikatne, a masowa akcja rodzi obawy naruszenia zasady wolnej deklaracji również przez środowiska mniejszościowe, choćby poprzez presję najbliższego otoczenia (§ 415).

NSP 2011 jest pierwszym w historii spisów badaniem kwestii etnicznych, zakrojonym na tak szeroką skalę. Z jednej strony spis wprowadził drażliwe pytania etniczne, a z drugiej problemem stała się nowa metodologia, której idea jest wykorzystywanie wszelkich dostępnych źródeł informacji, w tym również samospis Internetowy. Możliwość wykorzystania tego kanału przekazywania informacji winna być traktowana jako gwarancja bezpieczeństwa, szczególnie ważna dla mniejszości rozproszonych.

Metodologia spisu była zgodna z zaleceniami międzynarodowymi. Odpowiadała aktualnym potrzebom społecznym. Wypełnione zostały zobowiązania międzynarodowe w zakresie gromadzenia informacji na tematy etniczne. Spełnione zostały także zalecenia Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych w celu wypełnienia wewnętrznych uregulowań prawnych. Rozwiązanie w zakresie pytań etnicznych zostały znacznie rozszerzone w porównaniu do poprzedniego spisu i umożliwiają identyfikację tożsamości złożonej. Uzyskane wyniki są więc dobrą podstawą wielu dalszych badań i analiz.

LITERATURA:

- Adamczuk L., 2006, *Koncepcje metodologiczne badania „narodowości” w polskich spisach powszechnych (1921–2002)*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*, (red.) L. Adamczuk i S. Łodziński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, XII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny, Warszawa 2006.
- Adamczuk L., Łodziński S., 2006, *Sporne kwestie dotyczące pytań etnicznych w powszechnych spisach ludności*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*, (red.) L. Adamczuk i S. Łodziński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, XII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny, Warszawa 2006.
- Appadurai A., 2009, *Strach przed mniejszościami. Esej o geografii gniewu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Baldrige M., Brown C.J., Jones S., Keane J.G., 1985, *Evaluating Censuses of Population and Housing*, Department of Commerce, United States of America / US Bureau of the Census.

⁴³ Autorzy *Raportu* wskazują „że sposób połączenia wyników próby reprezentatywnej i samospisu („waga”) zostanie ustalony dopiero po zakończeniu spisu” (por. 2011: 18)

- Bijak J. 2008, *Parametryzacja tablic migracji i ich dostosowanie do procedury przejścia z różnych stanów poszczególnych systemów, przewidzianych do wykorzystania w spisach, na dany moment spisu*, Środkowoeuropejskie Forum Badań Migracyjnych i Ludnościowych, Raport Podgrupy Roboczej do spraw metod statystycznych i matematycznych w NSP 2011, maszynopis powielony.
- Bijak J. 2008a, *Metodologia procedur przejścia z różnych stanów poszczególnych systemów przewidzianych do wykorzystania w spisach na dany moment spisu*, Środkowoeuropejskie Forum Badań Migracyjnych i Ludnościowych, Raport Podgrupy Roboczej do spraw metod statystycznych i matematycznych w NSP 2011, maszynopis powielony.
- Brown J.J., Diamond I.D., Chambers R.L., Bucker L J., Teague A. D., 1999, *A methodological strategy for one-number census in the UK*, „Journal of the Royal Statistical Association, Series A” no. 162(2), s. 247–267.
- ECE 2012, *Overview of the 2010 round of population and housing censuses in the UNECE region*, Economic Commission for Europe, Conference of European Statisticians, Group of Experts on Population and Housing Censuses, Fourteenth Meeting 24–25 May 2012, Geneva.
- Dz.U. 05.17.141, 2005, *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 r.* 24–25 May 2012.
- Dz.U. 2603.2010. *Ustawa o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r.* Dziennik Ustaw nr 47 poz. 27.7
- Gołata E., 2008, *Spis ludności – możliwości i ograniczenia*, 2008, [w:] „Statystyka wczoraj, dziś i jutro. I Ogólnopolski zjazd statystyków z okazji 95-lecia Polskiego Towarzystwa Statystycznego i 90-lecia Głównego Urzędu Statystycznego”, seria: Biblioteka Wiadomości Statystycznych, tom 56, Warszawa : Główny Urząd Statystyczny i Polskie Towarzystwo Statystyczne, 2008. s. 72–84 – Bibliogr. ISBN 978–83–7027–431–3.
- Gołata E., 2009, *Integracja danych z różnych źródeł dla potrzeb Spisu Wirtualnego – NSP 2011*, 2009, [w:] *Taksonomia 16. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*, K. Jajuga, M. Walesiak (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, 2009.
- Gołata E., 2012, *Spis ludności i prawda*, „Studia Demograficzne” nr. 1(161) 2012, s. 23–55.
- GUS 2007, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Założenia metodyczne*, Materiał na posiedzenie Rady Programowej narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań 2011 r., 4 września 2007.
- GUS, 2011, *Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2010 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa (dostęp internetowy 18 sierpnia 2012, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_655_PLK_HTML.htm).
- GUS, 2011a, *Wyniki wstępne Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, Warszawa.
- GUS, 2011b *Notatka na posiedzenie Komisji Metodologicznej Metodologia Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 r.*, 2011, GUS, Warszawa.
- GUS, 2012, *Raport z wyników, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, Warszawa.
- GUS, 2012a, *Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych*, GUS, Warszawa.
- GUS, 2012b, *Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym, stan w dniu 31.12.2010* GUS, Warszawa (dostęp internetowy 18 sierpnia 2012, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_655_PLK_HTML.htm).
- GUS, 2012c, *Zasady opracowywania wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 w zakresie mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego*, Notatka na XXXI posiedzenie Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Białystok 22–23 lutego 2012 r.
- Jończy R., 2010, *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty ekonomiczne i demograficzne*, Wydawnictwo Instytut Śląski Sp. z o.o., Opole–Wrocław.

- Józefowski T. Rynarzewska-Pietrzak B., 2010, *Ocena możliwości wykorzystania rejestru PESEL w spisie ludności*, [w:] *Pomiar i informacja w gospodarce*, Zeszyt Naukowy WIGE, E. Gołata (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Kędelski M., 1990, *Fikcja demograficzna w Polsce i RFN (Ze studiów nad migracjami zagranicznymi)*, „Studia Demograficzne”, 99 (1), s. 21–55.
- Kędelski M., Paradysz J., 2006, *Demografia*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań.
- Komisja Wspólna, 2010, *protokół z XXIII posiedzenia Komisji Wspólnej Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych*, Lublin 15–16 września 2010 r.
- Komisja Wspólna, 2010a, *Stanowisko Komisji Wspólnej Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych*, Lublin 16 września 2010 r.
- Kordos J., 2007, *Some Aspects of Post-Enumeration Surveys in Poland*, „Statistics in Transition – new series”, vol. 8(3), s. 563–576.
- Kordos J., 2008, *Metody badania jakości spisów ludności – dotychczasowa praktyka w Polsce oraz sugestie w związku z przygotowaniem NSP2011*, wystąpienie na Posiedzeniu Plenarnym Komitetu Nauk Demograficznych PAN, 28 maja 2008 r. (tekst dostępny na stronie internetowej: http://www.knd.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=65&Itemid=49 dostęp w dniu 20 lutego 2012 r.).
- Lamla K., 2011, *Zensus 2010, Auswertung der Ergebnisse*, Statistisches Monatsheft Baden-Württemberg 11/2010.
- Ładykowski P., 2011, *Gra w karty – karta narodowa jako stawka w państwowej polityce narodowościowej* [w:] *Antropologia i polityka. Szkice z badań nad kulturowymi wymiarami władzy*, W. Dohnal, A. Posern-Zieliński (red.), Komitet Nauk Etnologicznych PAN, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa.
- Łodziński S., 2012, *Analiza metodologii Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 roku w zakresie pytań o narodowość, etniczność oraz język domowy i ojczysty*, Opinia zlecona Biura Analiz Sejmowych, Warszawa, 2012 (maszynopis powielony).
- Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku, 2006, (red.) L. Adamczuk i S. Łodziński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, XII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny, Warszawa 2006.
- ONS, 2005, *One Number Census: Evaluation Report*, Census 2001 Review and Evaluation, wrzesień 2005 (dostęp internetowy 14.08.2012 <http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/census/census-2001/design-and-conduct/review-and-evaluation/evaluation-reports/one-number-census/index.html>).
- Paradysz J., 2002, O błędach nielosowych w badaniu dzietności kobiet w ramach Narodowego Spisu Powszechnego 1970 [w:] *Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–2002. Wybór pism demografów*, red. Z. Strzelecki, T. Toczyński, Polskie Towarzystwo Demograficzne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, s. 479–482.
- Paradysz J., 2004, *Prognoza rozwoju liczby ludności według jednostek urbanistycznych, wieku i płci Poznania i gmin Powiatu Poznańskiego w latach 2005–2030*. Centrum Statystyki Regionalnej Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. Maszynopis powielony.
- Paradysz J., 2009, *Ocena dobroci estymacji dla małych obszarów*, [w:] *Metody i źródła pozyskiwania informacji w statystyce publicznej*, Zeszyt Naukowy WIGE, E. Gołata (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Paradysz J., 2010, *Konieczność estymacji pośredniej na użytek spisów powszechnych*, [w:] *Pomiar i informacja w gospodarce*, Zeszyt Naukowy WIGE, E. Gołata (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Rao, J. N. K., 2003, *Small area estimation*. Wiley series in survey methodology. Wiley – Interscience, New Jersey.
- Raport. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011 w ocenie mniejszości ukraińskiej*, 2011, Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 763/2008 z dnia 9 lipca 2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, OJ L 218/14, 13.8.2008.

- Sakson B., 2002, *Wpływ "niewidzialnych" migracji zagranicznych lat osiemdziesiątych na struktury demograficzne Polski*, seria Monografie i Opracowania nr 481, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Simon P., 2007, *"Ethnic" statistics and data protection in the Council of Europe countries*, Council of Europe F-67075 Strasbourg Cedex.
- Statistics Finland, 2004, *Use of Registers and Administrative Data Sources for Statistical Purposes. Best Practices of Statistics Finland*, Tilastokeskus, Statistikcentralen, Statistics Finland, Helsinki.
- Szymkowiak M., 2009, *Calibration Estimators for Quantiles in Surveys with Nonresponse*, [w:] *Survey Sampling in Economic and Social Research*, J.L. Wywiół, T. Żądło (red.), Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Wydawnictwo AE Katowice, s. 60–75.
- Szymkowiak M., 2011, *Assessing the feasibility of using information from administrative databases for calibration in short-term and annual business statistics in: Use of Administrative Data for Business Statistics (2011) Final Report* under the grant agreement no. 30121.2009.004–2009.807, GUS, Warszawa.
- Szymkowiak M., 2012, *Kalibracja w NSP 2012*, Seminarium naukowe Katedry Statystyki Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, 17 października 2012, materiał powielony.
- Szymkowiak M., 2012a, *Metody ważenia danych w badaniach statystycznych z brakami odpowiedzi*, Zeszyt Naukowy pod redakcją prof. E. Gołaty pt. „Analiza wielowymiarowa w badaniach społeczno-ekonomicznych», Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, w druku.
- Śleszyński, P., 2004, *Regionalne różnice pomiędzy liczbą ludności według narodowego spisu powszechnego w 2002 r. i rejestrowaną na podstawie ewidencji bieżącej*. „Studia Demograficzne”, 145 (1), s. 93–103.
- Śleszyński, P., 2004a, *Różnice liczby ludności wykazane w NSP 2002 – Suplement*, „Studia Demograficzne”, 146 (2), s. 104–109.
- Śleszyński, P., 2005, *Różnice w spisie ludności ujawnione w Narodowym Spisie Powszechnym 2002*, „Przegląd Geograficzny”, 77 (2), s.193–212.
- UN 1998, *Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in ECE Region*, 1998, New York, Geneva, United Nations Economic Commissions for Europe, Statistical Office of the European Communities, UN Publications, document dostępny w Internecie (1.12.2012) www.unecce.org/stats/documents/.../49.e.pdf
- UN 2006, *Conference of European Statisticians Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing*, 2006, New York, Geneva, United Nations Economic Commissions for Europe, Statistical Office of the European Communities, ECE/CES/STAT/NONE/2006/4, UN Publications, document dostępny w Internecie (1.12.2012) www.bfs.admin.ch/bfs/.../de/.../recommendationsforcensusen.pdf
- UN 2007, *United Nations Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses*, document dostępny w Internecie (1.12.2012) http://unstats.un.org/unsd/demographic/sources/census/docs/P&R2_February%2012%202007.pdf
- UN 2010, *Post Enumeration Surveys. Operational guidelines. Technical Report*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, New York.
- Valente P., 2010, *Census taking in Europe: how are populations counted in 2010?*, *Population & Societies*, no. 467, Del'Institut National D'Études Démographiques INED, Paris.
- Wesołowski J., 2003, *Problemy estymacji dla małych obszarów*, „Wiadomości Statystyczne” nr 9.

METODOLOGIA POWSZECHNEGO SPISU LUDNOŚCI I MIESZKAŃ 2011 R. W ZAKRESIE PYTAŃ ETNICZNYCH¹

STRESZCZENIE

Celem opracowania jest ocena metodologii Powszechnego Spisu Ludności i Mieszkań 2011 r. w zakresie pytań etnicznych. W opracowaniu skoncentrowano się na pytaniach dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego pomijając kwestie religii.

Oceniając metodologię spisu dyskusji poddano regulacje prawne, w tym związek między wynikami NSP i realizacją ustawowych uprawnień mniejszości narodowych. W tym zakresie zwrócono uwagę na ochronę „prywatności” i zachowanie poufności danych osobowych, wiarygodność danych etnicznych uzyskiwanych w spisach powszechnych oraz potrzebę ich pozyskiwania. Następnie przedstawiono relację między zaleceniami międzynarodowymi a sposobem ujęcia pytań etnicznych w NSP 2011.

W odniesieniu do kwestii metodologicznych, w pierwszej kolejności omówiono metody przeprowadzania spisów ludności. Porównując metodę tradycyjną i opartą na rejestrach administracyjnych, w zwrócono uwagę na spełnienie zaleceń ONZ w zakresie podstawowych charakterystyk spisów ludności. Następnie skoncentrowano się na spisach wykorzystujących dane rejestrów administracyjnych wskazując na możliwości szacunku informacji dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych. W tym zakresie zwrócono uwagę na konsekwencje różnego definiowania kategorii ludności spisowej, przeprowadzone w NSP 2011 badanie reprezentacyjne. Omówiono możliwości zastosowania statystyki małych obszarów i kalibracji do wyników badania reprezentacyjnego w NSP 2011. Szczególną uwagę zwrócono na możliwości oszacowania informacji dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych.

Słowa kluczowe: metodologia spisu ludności, spis oparty na rejestrach administracyjnych, pytania etniczne, mniejszości narodowe

¹ Opracowanie powstało na bazie ekspertyzy wykonanej na zlecenie Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, grudzień 2012

METHODOLOGY OF 2011 POPULATION AND HOUSING CENSUS IN THE FIELD OF ETHNIC QUESTIONS

ABSTRACT

The aim of the study is to assess the methodology of 2011 Population and Housing Census in terms of ethnic questions. The study focused on questions concerning national minorities and ethnic and regional dialects aside from issues of religion. Assessing census methodology legal regulations were discussed, including relation between census estimates and statutory rights of national minorities. In this topic, attention was paid to the protection of “privacy” and the confidentiality of personal data, the reliability of ethnic data obtained in censuses and the need for their acquisition. Afterwards relationship between international recommendations and the way the recognition of ethnic questions in 2011 census was presented.

With regard to methodological issues, first methods of conducting population censuses were discussed. Comparing the traditional method, and the one based on administrative records, the attention was drawn to the fulfillment of the UN Recommendations as concerns basic characteristics of the census. Focused on register-based approach, the possibilities of estimating information relating to national and ethnic minorities were discussed. Attention was paid to the consequences of defining different categories of the census population and sample survey conducted within the 2011 census. Possibilities of small area statistics and calibration were presented. Particular attention was paid to the possibility of estimating information on national and ethnic minorities.

Key words: census methodology, register-based approach, ethnic questions, national minorities